

SELÇUKLU-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE MİLLET-İ SADİKA'NIN İZLERİ

Fatma İNCE*

Geliş Tarihi: Şubat, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

VII. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu, Bizans hâkimiyetinden çıkarak önce Emevîlerin onlardan sonra ise X. yüzyılın sonlarına kadar Abbasîlerin elinde kalmıştır. X. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'nun tamamına Bizans yeniden hâkim olmuştur. Bizans İmparatoru II. Vasil, hayatının son yıllarında Kafkaslar'da faaliyet göstermiştir. Ermeni Bağratuni hanedanından I. Gagik'in ölümünden sonra bu bölgede karışıklıklar çıkmış ve bu da Bizans İmparatoru'na başarılı bir müdahale fırsatı vermiştir. Gürcistan'ın bir kısmı gibi Van Bölgesi de Bizans İmparatorluğu'na dâhil olmuş, Ermeni Ani Hanedanlığı ise İonnes Symbat'ın ölümüne kadar Ermenilerin elinde kalmış, onun ölümünden sonra ise Bizans İmparatorluğu'na katılmıştır. Bizans imparatorları, Ermenilerin yaşadıkları yerleri almakla kalmamış aynı zamanda Ermeni Tarihçi Urfalı Mateos'un da belirttiği gibi "Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkartıp götürmüşlerdi." Uzun zaman boyunca Bizans hâkimiyeti altında kalan Ermeniler, hiçbir zaman özgürce hareket edememişlerdir. Bu durum Ermeni Tarihçi Urfalı Mateos tarafından da birçok kez dile getirilmiştir. Türkler 1047-1048 yılından itibaren Anadolu'ya akınlara başlamışlardır. Bu akınlardan güzergâhlarından birisi de Ermenilerin yaşadıkları Van Gölü bölgesidir. Azerbaycan genel valiliğine atanan İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'den aldığı buyruk üzerine Kutalmış ile birlikte harekete geçerek 1048 tarihinde Pasin Ovası'nda Liparit, Aaron ve Katakalon kumandasındaki Bizans ordusunu bozguna uğratmıştır. Ölen Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'ın yerine geçen VI. Romanos Diogenes, Türklere karşı yeni bir ordu hazırlamıştır ki bu ordunun içerisinde Ermeniler de bulunmaktadır. Ancak Ermeniler, Bizans'ın kendilerine karşı uyguladıkları muameleden rahatsızlık duydukları için Malazgirt Savaşı'nda savaş alanını terk etmişlerdir. Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethiyle birlikte Ermeniler de Türk idaresi altına girmişlerdir. Özellikle dinî açıdan Bizans'ın baskısı altında bulunan Ermeniler bundan sonraki süreçte de kendi çıkarları için zaman zaman Türklerin Bizans ile olan ilişkilerinde Türklerin yanında yer almışlardır. Bu durum bugün veya 1915'de yaşananların aksine Türk - Ermeni ilişkilerinin tarihi süreçte düşmanca ve olumsuz olmadığını belirtirlerdir. Osmanlı Devleti bu milletle o kadar iç içe yaşamıştır ki onu "Millet-i Sadıka" olarak isimlendirmiştir. Biz de bu makalemizde Osmanlı Devleti'nin "Millet-i Sadıka" olarak onure ettiği Ermenilerin Türklerle olan bu olumlu ilişkisinin Selçuklular devrindeki izlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Selçuklular, Bizans, Ermeniler.

* Dr.; Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ftmaince44@hotmail.com.

THE ROYAL NATION'S WATCHS IN THE SELJUKS AND BYZANTIUM EMPIRE ASSOCIATES

Abstract

On the ends of the VII. century, the Anatolian takes out Byzantium Empire's domination and firstly Umayyad's after then on the ends of X. century pass into the hands of Abbasi. Until X. century the Byzantium Empire dominates again all of The Anatolian. The emperor of The Byzantium Empire II. Vasil operates in Caucasian in ends of his life. A lot of confusion happens in this region after who a man in an Armenian dynasty I. Gagik's death and this confusions gives a succesful intervention opportunity to Byzantium Emperor. Van nation included to Byzantium Empire like a part of Georgia, also Armenian Ani dynasty stay in the hands of the Armenians until Ionnes Symbat's death after his death this dynasty joins to Byzantium Empire. Byzantium Emperors aren't only take Armenian's live space even they remove and take Armenian commanders their houses in their states like Armenian historian from Urfa Mateos's as pointed out. Armenians under the domination of Byzantium Empire long time Byzantium and they never move freely. This situation expressed by a lot of time Armenian historian Mateos from Urfa. Turks starts to raids to The Anatolian until years 1047-1048. Van Lake nation is one route of this raids where the Armenians live. Assigned General Government of Azerbaijan İbrahim Yinal defeats under control of Liparit, Aaron, and Katalkon Byzantium army action with Kutalmış with Tugrul Bey's order in Pasin Valley in 1048. Who replace with dead Byzantium Emperor Konstantin Dukas, Romanos Diogenes prepares a new army even Armenians is locate in this army. But Armenians leaves battlefield in the war of Manzikert because the Byzantines applies abuse to Armenians. Armenians get under administration to Turks with the conquest of Anatolia by the Turks. Especially from a religious perspective Armenians under the pressure of Byzantium after this process they are locate next to the Turks sometimes because of their profit. This situation make signs Turk-Armenian relations aren't unfriendly or negative in historical progress unlike events on today or 1915. Ottoman Empire live so nested Ottomans say them : Royal nation. We try reveal in this article Armenians' positive relations with Turks signs in Seljuks rev who Ottomans says them to royal nation and they have honor their, Armenians.

Keywords: Seljuks, Byzantium, Armenians.

Giriş

Birçok bilim adamı ve tarihçinin araştırmalarına rağmen bazı milletler gibi Ermenilerin kökeni de bugüne kadar kesin olarak saptanamamıştır. Ermeni tarihçi ve yazarlar tarafından ortaya atılan varsayımlar da hikâye ve uydurmalara dayanmaktadır.¹

Ermeni tarihçileri Ermenilerin kökenini ikiye ayırmaktadır. Bir kısmı Ermenilerin kökünü, Kitab-ı Mukaddes rivayetlerine bağlayarak, Sincar'dan gelmiş olan Yasef Evradından (Hayık'tan) çıkarırlar.²

¹ Genel Kurmay Başkanlığı, *Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.1.

² Ermenistan ve Ermeniler eskiden beri değişik adlarla anılmışlardır. Onlar kendilerine Hay, ülkelerine ise Hayk ya da Hayastan demişlerdir. Bir takım komşuları da onlar için Hay adını kullanırken Gürcüler Ermenileri Samkheti, ülkeyi ise Somkineti diye adlandırıyorlardı. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.22, Levon Panos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004,

Bunlara göre Nuh'un gemisi tufanda Ağrı Dağı üzerinde durmuş, sular çekildikten sonra Nuh'un oğulları ve torunları bu bölgede yerleşmiş ve civara yayılmışlardır. Nuh'un torununun torunu olarak kabul ettikleri Hayk, 130 yaşında iken Sincar taraflarına gitmiş, Babil Kulesi'nin inşası sırasında burada bulunmuş ve kulenin yıkılması üzerine de oğulları ve torunları ile birlikte kaçarak Ermenistan'a gelmiş ve Ermeniler burada kendisinden türeyerek çoğalmışlardır. Bu görüşü öne süren tarihçiler, Ermenileri Ermenistan denilen bölgenin yerli halkı olarak kabul ederler.³

Son zamanlarda ortaya çıkan bir kısım tarihçiler de Ermenileri MÖ VII. yüzyıl sonlarında Balkanlar'dan gelen ve MÖ VI. yüzyıl başlarında Doğu Anadolu'ya yerleşen Thrak-Frigler'e mensup olduğu kabul edilen Frigyalılar'ın bir kolu olduğunu ileri sürerler ve tarihlerini de MÖ VII. yüzyıl ve MÖ VI. yüzyıldan başlatırlar. Ermenilere göre, Ermenistan, kuzeyden Karadeniz ve Gürcistan, batıdan Kızılırmak, doğuda İran ve Hazar Denizi, güneyde İran ve Irak ile çevrili yerlerdir. Küçük Ermenistan ise Fırat'ın batısında kalan yerlerdi. Ayrıca Ermeniler, Adana, Çukurova, Tarsus ve Toros Dağları'nın güneyinde ve Akdeniz'in kuzeyinde kalan "Kilikya" dedikleri yerleri de ana vatanları sayarlar.⁴

Ermeni tarihçileri kendi kökenleri ve nereden geldikleri gibi hususlarda net ifadeler kullansalar da bunlar, ilmî anlamda günümüz tarih verileri açısından netlik kazanmış konular değildir. Tarih bilim adamları bu konuda farklı fikirler ileri sürmektedirler. Prof. Dr. R. Vernant: "Ermeniler fizik bakımından birbirine çok az benzerler. Bunlar Anadolu'dan Rusya'ya ve oradan da Asya ortalarına, Güney Doğu Avrupa'ya gelişigüzel dağılmışlardır ve pek çok milletler ile karışmışlardır." demektedir.⁵

Dr. Pudar: "Ermeniler, Sami ırktan olup Hristiyanlardır." demektedir. Irk Uzmanı Avusturyalı L. Sufer'e göre: "Ermeniler, Yahudiler ile birlikte Hitit soyundan gelmişlerdir." J. Deniken'e göre ise: "Ermeniler; Hindu, Afgan, Asuri ve ırkının karışmasından oluşmuştur." Robert de Gail'e göre: "Ermeniler, Orta Asya yaylalarından gelen Aryan boyları ile Mezopotamya'dan kuzeye çıkan Sami ırkından olan aşiretlerin karışımından meydana gelmektedir." W.S. Monroe: "Ermenilerin ırk bakımından İran, Bluç ve Çingeneler ile

s.21, Nejat Göyünç, *Türkler ve Ermeniler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2005, s.31, Rafael İshanyan, *Başlangıcından II. Yüzyıla Kadar Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sarkis Seropyan, Belge Yayınları, İstanbul 2006, s. 34-38, Keğam Kerovpyan, *Ermeni Halkının Doğuşuna Bilimsel Yaklaşım*, Çev. Sarkis Seropyan, Aras Yayınları, İstanbul 2001, s.69-77, Moses Khorenats, *History of Armenians*, Translation: Robert W. Thomson, London 1980, s.74, Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrant D. Andresyan, İstanbul 1954, s.2.

³ Uras, *age.*, s.22.

⁴ Marius Canard, "Arminya", *Encyclopaedia of Islam*, C.I, London 1965, s.34; Uras, *age.*, s.19; İrfan Işık, *Birlikte Olduğumuz Halklar*, Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s.101; Gültekin Ural, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s.18; Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesi Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme", *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı* (Ocak-Şubat 2001), C.I, S.37, s.200-212.

⁵ Uras, *age.*, s.107.

akrabadılar. Yahudiler ile birçok ortak yanları vardır. Kendilerine bu nedenle Hristiyan, Yahudi veya vaftiz edilmiş Yahudi denilmektedir.” der. M. Brosset: “Arkeoloji Raporları ve Ani Örenleri isimli eserinde Ani’den Koluuzunoğulları’nın ana dillerinin Türkçe olduğu yazılıdır.” diyerek, Ermenilerin Orta Asya kökenli olduğunu ifade etmektedir.⁶

Ermeniler, yaşadıkları coğrafyanın konumu nedeni ile yüzyıllar boyunca çeşitli devletlerin yönetimi altında yaşamak zorunda kaldılar. Yaşadıkları toprakların sık sık el değiştirmesi istikrarın sağlanamamasına neden oldu. Ermeniler, eski çağlardan itibaren her zaman iki düşman arasında kendi çıkarları doğrultusunda varlıklarını sürdürebiliyorlardı. Büyük İskender dönemine kadar Persler’in hâkimiyeti altında kalan ve valiler tarafından idare edilen Armenia, Büyük İskender ve onun ölümünden sonra Makedon kökenli bir hanedan olan Selevkoslar döneminde de valiler vasıtası ile yönetildi.⁷

Selevkos Kralı Büyük Antiakos’un MÖ 189’da Manise Savaşı’nda Romalılar’a yenilmesi ile Armenia’da Roma’ya bağlı Antaksos ve Loriadnis idaresinde iki devletçik kuruldu. Roma ve Part Devleti arasında kalan Ermeniler, iki devlet arasında kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek varlıklarını devam ettirdiler. Part Devleti’nin yıkılmasının ardından yerlerine MS 224 tarihinde Sasaniler hâkim olunca bu sefer Ermeniler, Sasaniler’in kontrolüne girdiler. Armenia, Sasaniler’e Karadeniz yolunu kapamaktaydı. Bu nedenle Sasaniler ile Roma arasında sürekli mücadelelere sahne oldu. Ermeniler, MS 297 yılına kadar süren Roma - Sasani mücadelesi sırasında bu iki devlet arasında kaldılar. Daha sonra iki taraf arasında yapılan bir anlaşma neticesinde Armenia üzerinde Roma hâkimiyeti tanındı. Dicle’nin karşısında beş eyalet Roma’ya bırakıldı.⁸

Roma idaresine alınan Ermeniler, MS 301 tarihinde Hristiyanlığı kabul ettiler. Lusavoriçgregor’un öğretileri doğrultusunda Hristiyanlığı benimseyen Ermenilerin önemli bir kısmı Gregoryan mezhebi etrafında birleşti ve yeni bir millet olarak anılmaya başladılar. Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmeleri, Sasaniler’in hoşuna gitmedi. Zerdüşt dininin yayılmaya başladığı Sasani Devleti, Roma idaresindeki Ermenilere müdahale etmeye başladı. Sürekli devam eden bu çekişmeler sonucunda 363 yılında Roma İmparatoru Julianus, müttefiki Ermeniler ile birlikte Sasaniler’i mağlup etti. 384 yılında Theodorus Magnus, Sasaniler ile bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma neticesinde Armenia ikiye bölündü. Armenia’nın büyük bir bölümü Sasaniler’in kontrolüne girerken, Karonifid, Saphane ve Tfrnitid’in bir bölümü Roma’nın

⁶ Sadi Koçaş, *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Kartaş Yayınları, İstanbul 1990, s.41-44; Genel Kurmay Başkanlığı, *age.*, s.3-4.

⁷ Savaş Sertel, *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2006, s.3-6; Uras, *age.*, s.58; Oktay Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193-395)*, İÜEF Yayınları, İstanbul 1970, s.221.

⁸ Sertel, *agt.*, s.3-6, Uras, *age.*, s.58, Akşit, *age.*, s.221.

idaresinde kaldı. Bu bölünme sonucunda Armenia, Roma ve Sasaniler arasında kalan bir tampon bölge oldu ve iki taraf arasında sürekli mücadelelere sahne oldu.⁹

Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmeleri Bizans - Ermeni ilişkileri açısından olumlu gibi görülebilir. Ancak durum böyle değildir. Çünkü Ermeniler Hristiyanlığı kabul ettikten bir süre sonra Papaz Gregor'un kurduğu Gregoryan Kilisesi'ne bağlanmışlardır. Rum kilisesi ise bu durumdan rahatsızlık duymuştur. Çünkü Rum Kilisesi, Gregoryan mezhebinin Bizans topraklarında yayılması endişesi yaşamaktadır. Diğer taraftan Ermenistan, Bizans için sürekli bir huzursuzluk kaynağıydı. Bu iki önemli neden üzerine Bizans, Ermenistan'ı Ermenilerden temizleme yolunda bir politika izledi. Böylece hem Ermeni Kilisesi'nin yayılması önlenmiş olacak hem de Ermenistan'da sükûnet sağlanmış olacaktı. Bizans'ın bu politikası Türklerin Anadolu'ya gelişlerine kadar aralıklarla sürdü. Bu politika çerçevesinde önce feodal aileler bölgeden uzaklaştırıldı. Derebeyi ailelerinin bir kısmı sürüldükten sonra bölge halkının da önemli bir kısmı Trakya'ya zorla göç ettirildi. Göç ettirilenlerin yerine de başka bölgelerden insanlar getirilip yerleştirildi.¹⁰

Bizans hâkimiyetindeki Ermenileri iki şekilde incelemek mümkündür. Bizans'ın yerli Ermenileri ki bunlar Grek Ortodoksisini kabul etmişlerdir. Bu kabulden sonra bunların Ermeniler ile hiçbir ilişkisi kalmamış, Grekleşmişlerdi. Bu bakımdan bunlarla Pers daha sonra da Arap ülkelerinden göç eden Gregoryan Ermenileri arasında aşılmaz bir duvar mevcuttu. İkinci tür Ermeniler ise Araplara tabi olanlardı. Bunlar Gregoryan Ermenilerdir. İran ve Arap hâkimiyetinden Bizans'a göç etmişlerdi. Fakat Bizans'ın politik ve dinî hâkimiyetini kabul etmemekte ısrar ediyorlardı ve Bizans'a karşı direniyorlardı. Bizans tarihçileri de bu iki tür Ermeni'yi kesinlikle dikkate almamıştı. Armena - Grek deyiimi ile tanımlayacağımız Bizans Ermenileri, gerçek Gregoryan Ermenilerini fırsat buldukça takip, tehcir etmiş hatta öldürmeye

⁹ Hristiyanlıktan önce ateşe tapma, İran ile Ermeniler arasında ortak bir dindi. Ermenileri İranlılar ile birleştiren en önemli sebep; din, dil ve kültür birliği olmuştu. Hristiyanlığın Ermeniler arasında yayılmaya başlaması onları Bizans'a yaklaştırmıştır. Daha sonra Sasani hükümdarı ise Ermenileri, Hristiyanlıktan vazgeçirmeye çalışmışlardı. Ardeşir, Hüsrev binlerce Ermeni'yi İran içlerine sürmüş, II. Şahur birçok şehri yakarak 70.000 Ermeni'yi Parthia'ya göndermişlerdi. İran ve Ermenistan arasında V. yüzyılda din savaşları başlamış, çarpışmalar sırasında yapılan katliamlardan kurtulanlar esir olarak Parthia, Bacteria, Hyriania, Mazendaran, Horasan, Nişabur ve Hozistan'a gönderilmişlerdir. Binlerce Ermeni'yi İran içlerine süren hükümdarların başında II. Yazdicerd gelir. Arapların Sasani İmparatorluğu'nu yenmeleri ile din savaşları sona ermiş, Arapların Ermenistan'ı almaları sırasında da binlerce Ermeni Nahçıvan, Muş ve Dvin'den Arabistan'a ve Suriye'ye gönderilmişti. Bizanslılar ise mezhep düşmanlığı ve uğradıkları ihanetler yüzünden Ermenileri buldukları yerlerden sürmek hususunda daha sert davranmışlardı. Böylece, Ermenilerin din hürriyetleri ve milliyet ile dinlerine sahip olmaları ancak kendilerine karşı son derece hoşgörülü davranan Selçuklular zamanından itibaren mümkün olabilmiştir. Yıldız Deveci, "Bir Başka Açından Ermeniler'de Din", *Ermeni Araştırmaları*, 6, (14-15), EAE Yayınları, Ankara 2004, s.120; James D. Ryan, "Armenia Between East and West in the Era of the Crusades", *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusades*, Ed. Michael Garvers and James M. Dowell, Syrocuse University Press, New York 2001, s.56; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.2; Uras, *age.*, s.87, Akşit, *age.*, s.316; Ural, *age.*, s.18-24.

¹⁰ Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, C. I, S.37 (Ocak-Şubat 2001), s.38.

kadar gitmişlerdi. Ermenilerin bugün kendilerine mal ettikleri imparator, general gibi kişiler Armeno - Grek'tir.¹¹

Bizans zulmü altında ezilen Süryaniler ve Ermeniler "Rafizi" Rumları kadınlaşmış sayıyor, onları cezalandırmak için Allah'ın Türkleri gönderdiğine inanıyorlardı. Türklerin önünde Rumlar, garba ve Balkanlar'a doğru çekilirken bu ilk şaşkınlık devresinde Ermeniler de Toroslar'ın dağlık bölgelerine ve Kilikya'ya doğru göçüyorlardı. Bu durum zaten Bizans hâkimiyetinde bulunan Ermenilerin Anadolu'ya, yeni yerleşim yörelerine sevk edilmelerine sebep olmuştur. Ermeniler sistemli bir şekilde doğudan çekilmiş, Malatya ve Fırat boylarına yerleştirilmek istenmişti.¹²

Selçuklu - Bizans İlişkilerinde Ermeniler

Büyük Selçuklu - Bizans İlişkilerinde Ermeniler

Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi seyrini V. yüzyılın ortalarından itibaren takip etmek mümkündür. Esasında Ermeni kaynaklarında Türkler ile ilgili bilgiler çok daha eskiye gider. Ermeniler, MÖ II. yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesi'nde hâkimiyet kurmaya çalıştıklarında Kars civarında Türklerle karşılaşmıştı. Ermeni tarihçisi Khorenli Mases'in kayıtlarına bakılırsa MÖ 149 - 127 arasında Bulgarların Varand boyu Kars ile Pasin arasında bulunmaktaydı. Bu dönemde Bulgarların bölgeye nasıl yerleştiği karanlık kalsa da Ermeni kaynakları vasıtası ile Malazgirt Savaşı'ndan çok uzun süre önce Türklerin Doğu Anadolu'da bulunduğu öğrenilir. Ancak aynı kaynakta bu Türk topluluğu ile Ermenilerin münasebetlerine dair bir bilgi bulunmadığı için herhangi bir değerlendirme yapmak mümkün olmaz. O sebeple açık bilgilerin, kayıtların mevcut olduğu V. yüzyıldan itibaren Türk - Ermeni ilişkilerini başlatmak daha makuldür.¹³

V. yüzyılın ortalarında Romalılar ile Sasaniler arasında Doğu Anadolu'yu ele geçirme mücadelesi vardı. Ermeniler de bu çekişmede iki güçten birinin yanında yer alarak bölgedeki varlıklarını sürdürmeye çalışmaktaydı. Dönemin kaynaklarına bakılırsa Roma tarafında kalan Ermeniler, İranlılara karşı mücadelede Hunlardan destek istemiştir. II. Yazkent devrinde gerçekleşen Ermeni - Sasani çatışmalarında İranlılara karşı tek başına direnemeyen Ermeniler mücadele edebilmek için Hunlar ile işbirliği yapma kararı almışlardır. Hunlar da bu talebe olumlu cevap verince iki taraf arasında ittifak yapılmıştır. Bu dönemin Ermeni kaynaklarında Türkler ile ilgili tasvirler oldukça yalın bir dille kaleme alınmıştır. Selçuklular devrinin

¹¹ Mahlika Aktok Kaşgarlı, *Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi*, Köksav Yayınları, Ankara 1990, s.141-143.

¹² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Meşkuresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2003, s.203-205; Koçaş, *age.*, s.66; Hüdavendigar Onur, *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, s.31.

¹³ İbrahim Telliöğlü, *Türk-Ermeni İlişkileri ve 1915 Olayları*, Türk Ocakları Yayınları, Trabzon 2015, s.9-10.

başlangıcında ortaya çıkan nefret ve abartı dolu tasvirlerle bu dönemde rastlanmaz. Hunların güçlü bir orduya sahip olduğu gibi Türklerin askeri özelliklerinden bahseden Ermeni tarihçileri dinî ya da mitolojik betimlemelerle onları tanımlamaya çabalamazlar. Böylece Hunlardan itibaren batıya göç eden Türkler, sınır komşusu, müttefik, güçlü gibi çeşitli sıfatlarla Ermeni kaynaklarında yer bulur.¹⁴

Bilindiği gibi Türkler, hem kendi toplumsal hayatlarında hem de devlet idaresinde her zaman uyup uyguladıkları Türk töresi ile hayatlarını devam ettiriyorlardı. Türk devlet adamları için devlet idare etme prensibi ve felsefesi, Türk insanı için ise hayata bakış tarzı olarak bilinen Türk töresi, Türklerin hayatlarına yön veren iktisadi, içtimai ve siyasi prensipler topluluğu idi. Türk töresi şu ana prensipler üzerine inşa edilmişti: adalet, eşitlik, iyilik, faydalılık ve insanlık. Türk töresine göre; Türk hükümdarı halkın refahı, emniyeti ve saadeti için çalışan bir hizmetkârdı. Türk devlet adamları ülkeyi idare ederken kendi öz evladına, Türk halkından herhangi bir kimseye ve Türk halkı ile yan yana yaşayan herhangi bir yabancıya aynı eşit muameleyi yapardı. Bu nedenle Türkler ile birlikte yaşayan yabancı dinden ve kökenden olan insanlar kendi kültürlerini ve inançlarını yaşatmada tam bir serbestliğe sahiptiler. Kısaca Türk devlet idaresinde ve Türk insanında var olan bu engin hoşgörü diğer dinlerden ve milletlerden olan insanlar için Türk devletleri haksızlık ve insafsızlıklarla dolu Ortaçağ devletleri ve toplumlarında ezilen bu insanlara büyük bir sığınma yeri teşkil etmiştir. Neticede Türklerin millet olarak gösterdikleri hoşgörü ve sergiledikleri adaletli tutum, kurdukları devletlerde çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup insanların rahatça yaşamalarını sağlamıştır.¹⁵

Selçuklu öncüleri 1018'de Anadolu'ya ulaştığında Ermenilerin Van, Ani, Kars ve Erzurum'da prenslikleri vardı. Van dışındakiler Bagratlı ailesi mensupları tarafından yönetilmesine rağmen aralarında siyasi birlik yoktu. Zaman zaman birbirleriyle mücadele eden bu prenslikler bölgedeki güç dengeleri içinde başka devletlerle işbirliği yapabilmekteydi. Haliyle bu dönemde Doğu Anadolu'da Ermenilere ait güçlü bir siyasi birlikten söz etmek mümkün değildir. 1018'de Çağrı Bey önderliğindeki Selçuklu akıncıları Van Gölü havzasına girdiklerinde buradan Azerbaycan'a doğru ilerlemişler ve karşılına çıkan bütün kuvvetleri mağlup etmişlerdir. Bu sefer sonucunda Çağrı Bey, Doğu Anadolu'da kendilerine karşı durabilecek ciddi bir güç olmadığını tespit etmiştir. Onun gördüğü ikinci şey bölgede yoğun bir nüfus olmadığıdır.¹⁶

Prensliklerin merkezlerinin bulunduğu güçlü surlarla korunan şehirler ve etrafında bir yoğunlaşma varken kırsal alan neredeyse tamamen ıssızdı. Bu insansız bölgenin en önemli

¹⁴ Telliöglü, *age.*, s.9-10,

¹⁵ Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s.9.

¹⁶ Telliöglü, *age.*, s.10-11.

özelliği iklim ve bitki örtüsü itibarıyla Selçukluların yerleşim tarzına uygun, aynı zamanda hayvancılık yapmaya müsait yapısıyla Türkmenlerin geçimini sağlayabilecek bir konumda olmasıdır. Buradaki Ermeni nüfusun az olması Selçuklu göçünden sonra şöyle bir tablonun oluşmasına zemin hazırlayacaktır: Türkmenler Anadolu'ya o kadar kalabalık bir nüfusla göç edecektir ki Ermeniler nüfusun geneline oranla azınlık durumuna düşecektir. Çağrı Bey 1021'de tamamladığı seferin dönüşünde daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin kurucusu olacak olan Tuğrul Bey'e Doğu Anadolu'da kendilerine yurt olabilecek çok güzel bir yer keşfettiğini bildirecektir. Bu tespit Selçukluların zihninde o kadar önemli bir yer tutmuştur ki devlet kurulduktan kısa bir süre sonra bölgeyi bütünüyle fethetmek için girişimlere başlamışlardır.¹⁷

Bu sefer esnasında Çağrı Bey'in Ermeni ve Gürcüler ile giriştiği bu ilk ilişkiler ve mücadelelerden sonra kaynaklarda Balhan, Irak ve Navekiyye adları ile anılan Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmen zümreleri 1028 yılında Gazneli Mahmud ve daha sonra yerine geçen oğlu Mesud'un sıkıştırma ve şiddetle izlemeleri sonucunda batı yönünde hareketle Azerbaycan üzerinden Doğu Anadolu'ya, Bizans'a tabi olduğunu gördüğümüz Ermeni topraklarına akınlarda bulunmuşlardır. Hatta Bizans ile mücadelelerine devam etmek üzere Azerbaycan hükümetinin hizmetine girmişlerdir. Selçukluların Gazneliler ile olan mücadeleleri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Selçuklular 1035 tarihinde Nesa yöresinde Gazneli ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış ve bazı haklar elde etmişlerdir. Gazneliler Devleti, Musa Yabgu'ya Ferave'yi, Çağrı Bey'e Dihistan'ı ve Tuğrul Bey'e de Nesa'yı veriyordu. Ayrıca Sultan Mesud, Selçuklu reislerine hilat, menşur ve sancak göndererek “dihkân” unvanını vermişti.¹⁸

¹⁷ Tuğrul ve Çağrı Beyler, dedeleri tarafından birer lider olarak yetiştirilmişlerdi. Amcalarına bağlı kalmakla beraber Maveraünnehir'de kendilerine bağlı birlikler teşkil ederek adeta bağımsız hareket ediyorlardı. Gün geçtikçe güçlenen iki kardeşin varlığı bölge hükümdarları için tehdit unsuru idi. İki kardeşe karşı bir komplo kurup ortadan kaldırma teşebbüsü başarısız kalınca buralarda tehlike olduğunu gören iki kardeş Rum ülkesine akınlara yapıp yurt tutmaya karar verdiler. Bu akınlardan ilki Çağrı Bey komutasında Ermenilerin yaşadığı bölgeye 1016 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu tarih tarihçiler arasında itilaf mevzuudur. Fakat o devirde yaşamış ve olayları günü gününe kaydetmiş olan Ermeni tarihçisi Aristakis 1016 tarihini vererek bu seferin tarihini kaydetmiştir. Yine bir Ermeni tarihçisi olan Simbat da 1016 tarihini verir. Mateos ise olayları doğru kaydetmiş fakat tarihi yanlış vermiştir. En fazla kullanılan Ermeni tarihi olduğundan tarihçileri bu kaynak yanıltmıştır. Ermeniler, uzun saçlı, ıslık çalan okları olan, yılan gibi kıvrak atların üzerindeki bu savaşıllardan müthiş korkmuşlar ve bu savaşıllara karşı koyamadan bozguna uğrayarak savaş meydanlarından kaçmışlardır. Vaspurkan Hâkimi Senekerim'in oğlu David bu korkunç manzarayı babasına anlatınca vesveseye kapılan Senekerim artık onların geldiğine karar vererek topraklarını Bizans'a bırakmaktan başka çare bulamadı. Çağrı Bey ise bu topraklardan elde ettiği ganimetler ile geri dönerek bölgenin güzellikleri hakkında bilgiler vererek buraların yurt tutmak için elverişli yerler olduğunu anlattı. Tellioglu, *age.*, s.10-11; Aristakis, *Ermeniyin Beyne al Bizansthiyin V'al-Atrak al Salçıkıye*, Tahkikli Yayınlayan: Necip Faiz, İskenderiye 1983, s. 34; Smbat, *Smbat Vekayinamesi*, TTK Kütüphanesinde Gayrı Matbu Nüsha, s.18; Ernst Hanigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1969, s.167; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, Çev. H. Andresyan, TTK, Ankara 1984, s.48; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2010, s.14; Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara 1985, s.20.

¹⁸ Muhammed b. Ali b. Süleyman b. Er-Ravendi, *Râhat'üs-Sudür ve Âyet'üs-Sürür*, Çev. Ahmet Ateş, C.I, TTK, Ankara 1960, s.93; El Feth b. Ali Bundari, *Zubdat Al Nuşra ve Nuşbat Al Usra*, Çev. K. Burslan, TTK, Ankara 1999, s.34; İbnü'l Esir, *El-Kâmil Fi't Tarih*, Çev. A. Özeydin, C.IX, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1987, s. 291-294; Abu'l Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, TTK, Ankara 1987, s.295-296; Urfalı Mateos, *age.*, s.68-71; İbnü'l

Bu savaş Selçukluların prestijini artırmıştı ve akın akın Türkmenler onların yanına gelmeye başlamışlardı. 1038'den 1043'e kadar Selçuklular Ermenilerin yaşadıkları bölgelere akınlar yapıp etkili olmuşlardır. Bu Türkmenler 1038 - 1043 yılları arasında Vaspuranak Bölgesi Ermeni topraklarına girerek Prens Haçık'ın kumandasındaki Ermeni kuvvetlerini bozguna uğratmışlar ve Haçık de çarpışmalar sırasında öldürülmüştü.

Türkmenler daha sonra Rey'e dönmüşlerdir. 1038 tarihinde Serahs civarında Selçuklularla Gazneliler arasında yapılan savaşı yine Selçuklular kazandı ve Gazneli ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Bu zaferle Selçuklular, istiklalleri için ilk adımı attıklarına inanmışlar ve yeni bir devlet kurma hazırlıklarına başlamışlardı. Bu tehlikeyi sezen Sultan Mesud tekrar Selçuklulara karşı harekete geçti. Selçuklular ile Gazneliler arasında devam eden savaşların en büyüğü ve en önemlisi Merv civarındaki Dandanakan Kalesi yakınlarında oldu. Selçuklular Sultan Mesud idaresindeki Gazneli ordusunu kati bir şekilde yenilgiye uğrattılar (23 Mayıs 1040).¹⁹

Tarihçi Azîmî, Tuğrul Bey'in "Horasan işleri yoluna girdi" diyerek, Selçukluların artık kurulduğunu ifade eder. Dandanakan Savaşı'ndan sonra Horasan'da tamamen müstakil bir Selçuklu Devleti kurulmuştur. Anadolu'ya Selçuklu akınlarının başladığı sıralarda, Bizans tahtına geçen IX. Konstantin Monomak, Ermeni halkına çok ağır vergiler yükledikten sonra birçok Ermeni ileri gelenini de Anadolu içlerine sürmüştür. Bu arada Tuğrul Bey, devletin başkentini Nişabur'dan Rey'e naklettikten sonra Selçuklu prens ve emirlerini batı yönündeki memleketlerin fethi ile görevlendirdi. Bu cümleden olarak İbrahim Yinal, fetihlerini birkaç yıl içinde Hemedan ve İsfahan bölgesinden Dicle Irmağı kıyılarına kadar ulaştırırken, Kutalmış da Aras Irmağını geçip, Ermeni ve Gürcü memleketlerine girmeyi başardı. Bu sırada Selçuklu komutanlarından Prens Hasan ve Yakuti de Hazar kıyıları ve Azerbaycan'ı fetihle meşgul oluyorlardı.²⁰

Bu sıralarda Erran Bölgesinde yönetimleri Bizans'a bağlı olan Ermeni ve Gürcü halkları ile Müslüman Şirvanşahlar ve Şeddadoğulları beylikleri bulunuyordu. Bizans İmparatoru IX. Monomakin 1045 tarihinde Gürcü Kralı Liparit'in yönetiminde sevk ettiği kuvvetler, Şeddadoğulları Beyliğinin başkenti Duvın'e değin ilerlemişlerdi. Kutalmış, Şeddadoğulları'nı Bizans'a karşı savunma amacıyla harekete geçerek Liparit'i Gence önlerinde ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Öte yandan Prens Hasan, Basil tarafından sınırları genişletilerek Grek Vaspurakan'ı hâline dönüştürülen Van Gölü bölgesine akınlara başladı. 1047 - 1048 yılında Bizans'ın

Azîmî, *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2006, s.3; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s.103.

¹⁹ Ravendi, *age.*, C.I, s.102-103; Bundari, *age.*,s.9; Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, TTK, Ankara 2002, s.14.

²⁰ Ravendi, *age.*, C.I, s.102-103; Bundari, *age.*,s.9; Sevim, *age.*, s.14.

Vaspurakan Valisi “Aaron” ile Büyük Zap Suyu kıyılarında yaptığı savaşta bozguna uğrayıp şehit olmaktan kurtulamadı.²¹

Bunun üzerine Azerbaycan Genel Valiliği’ne atanan İbrahim Yinal Tuğrul Bey’den aldığı buyruk üzerine Kutalmış ile birlikte harekete geçerek Eylül 1048’de Pasin Ovası’nda Hasankale önlerinde Liparit, Aaron ve Katakalon kumandasındaki Bizans ordusunu bozguna uğratmış, Başkomutan Liparit de tutsak alınmıştı. Sultan Tuğrul 1054 yılı başlarında bizzat ordusuyla harekete geçerek Doğu Anadolu’da fetihlere başladı. İlk hamlede Muradiye ve Erçiş’i fethetti. Çoruh Irmağı havzalarına gönderdiği kuvvetler Bayburt’u feth ile Trabzon’a kadar akınlarda bulundular. Bir kısım kuvvetler de Kafkasya’da ilerlediler. Başka bir Selçuklu birliği ise çoğunluğunu Ermeni askerlerinin oluşturduğu Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmakta güçlük çekmedi.²²

Selçuklu - Ermeni ilişkileri Sultan Alparslan zamanında da devam etmişti. Sultan Tuğrul’un ölümü (Eylül 1063) üzerine, Büyük Selçuklu İmparatorluğu tahtına geçen Alparslan daha önceden Anadolu’da girişilen Selçuklu akınlarını sürdürmek amacıyla, Şubat 1064’te ordusu ile Rey’den Azerbaycan’a geldi. Urmiye Gölü’nün kuzeydoğusundaki Menend kentine ulaştığı zaman Anadolu’ya sürekli olarak akınlar yapmakta olan Emir Tuğtekin, huzura gelip giriştiği akınlar ve özellikle Anadolu’ya giden yollar hakkında kendisine bilgi arz etti. Daha sonra Nahçıvan’a gelen Alparslan tekneler ile yapılan bir köprüden Aras Irmağını geçtikten sonra ordusunu ikiye ayırdı. Bizzat başında bulunduğu birliklerle hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Erran’daki Lori Ermeni topraklarına girip Bizans adına burasını yöneten Ermeni Davit Anholin’in oğlu Giorg ile “itaat etmesi, yıllık vergi ödemesi, kızını sultana vermesi” şartlarıyla bir anlaşma yaptı.²³

Giorg, Selçuklu vasalı olarak sultanın lütuf ve ihsanlarına mazhar oldu ve yine eski görevine döndü. Alparslan buradan hareketle Gürcistan’a girip, Kongorni, Kartli ve Jovakheti bölgelerini fethettikten başka Gürcistan’ın kuzey ucundaki Kvelis-Kur’a değin ileri harekâtını sürdürdü. Bu bölgede birçok kent ve kaleleri fetih ile hâkimlerin vasallıklarını kabul etti. Bundan başka Sultan, Akşehir’i de fethetti. Kafkas Dağlarına kaçan Gürcü Prensi IV. Bagrat ile huzuruna gelen elçisi aracılığıyla “itaat arz etmesi ve yıllık vergi ödemesi” şartı ile barış yapip vasallığını kabul etti. Sultan Alparslan daha ileri gitmeyerek dönüp Aras Irmağı havzasına geldi. Bu bölgede de birkaç kaleyi fethetti. Daha önceleri Ermeni Bagratuni Krallığı’nın başkenti bulunan ve Doğu Anadolu’nun en müstahkem ve en önemli kalelerinden birine sahip olan ve

²¹ Ravendi, *age.*, C.I, s.102-103; Bundari, *age.*,s.9; Sevim, *age.*, s.14.

²² İbnü’l Azimi, *age.*, s.9; Ravendi, *age.*, C.I, s.103; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s.54; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.17-18; Mateos, *age.*, s.100; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s.131.

²³ Mateos, *age.*, s.219; İbnü’l Esir, *age.*, C.XI, s.51-52; Sevim, *age.*, s.8.

Ermeni Smbatoğlu Bagrat ile Gürcü Bakunoğlu Grikor'un müstahkem savundukları Ani'yi kuşatmaya başladı.²⁴

Bu sırada oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ün kumandasındaki ikinci bir Selçuklu kuvveti Aras Irmağı vadisi boyunca hareket edip Sürmeli'yi ele geçirdikten sonra kaynaklarda Farsça şekli ile kaydedilen ve mahfuz surlara sahip olan Meryemnişin'i güçlkle de olsa fethetti. Oğlunun bu önemli kaleyi almasına çok sevinen Alparslan, şiddetle sürdürmekte olduğu kuşatma ve sıkıştırma harekâtından sonra Ermeni kaynaklarında "Asla zapt olunamaz" şeklinde vasıflanan Ani'yi saldırı ile fethetmeyi başardı.²⁵

Çok geçmeden iç kalede direnmekte olan Bagrat ve Grikor da vergi ödeme karşılığında aman ile teslim olmak zorunda kalmışlardı. Öte yandan Ani Kalesi'nin fethedildiğini haber alan ve Bizans adına Kars'ı yönetmekte olan Abbas Şahaşah oğlu Gagik, aynı akıbetin kendi başına gelebileceği düşüncesiyle tabiyetini arz etmek üzere Sultan'ı Kars'a davet etti. Sultan Tuğrul'un ölümü dolayısıyla kara giysiler giymiş olan Alparslan'ı karşılayan Gagik'in Selçuklu vasallığını kabul ettiğini arz etmesi üzerine Sultan ona hilatler verdi. Böylece o, Bizans adına yönettiği Kars, Ani Lal (Allahverdi) vs... yerleri Selçuklu fethinden korumuş oldu. Bununla birlikte Gagik, Sultan'ın buradan ayrılmasından çok geçmeden sonra adı geçen memleketlerin yönetimini Zamantı, Komana ve Larisa'ya karşılık Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'a teslim etmişti. Sultan Alparslan gerçekleştirdiği bu sefer sonucunda fethettiği Bizans'a tabi Ermeni ve Gürcü memleketlerini beraberinde bulunan emirler arasında bölüştürdü. Sultan, başta Bağdat Abbasi Halifesi el-Kaim Biemrillah olmak üzere bütün İslam hükümdar ve emirlerine birer fetihname göndererek kazandığı zafer ve yaptığı fetihleri bildirmişti. Bu haber üzerine Bağdat ve öteki belli başlı İslam memleketlerinde büyük sevinç gösterisi yapılmıştı. Ayrıca halife Alparslan'a Ebu'l Feth ünvanını vermişti.²⁶

Alparslan, Doğu Anadolu ve Gürcistan seferinden sonra doğu sınırlarında bazı fetihlerde bulunmak amacıyla Doğu Anadolu'dan ayrılmış, bununla birlikte burada fetihlere devam edilmesi hususunda gerekli buyrukları vermeyi ihmal etmemişti. Anadolu fetih harekâtı ile görevlendirilen adı kaynaklarda belirtilmeyen Horasan Saları, Gümüştekin Afşin, Ahmet Şah vb... Selçuklu emir ve kumandanları bir yandan Malatya, Kayseri ve Karaman'a öbür yandan da Urfa, Siverek, Ergani, Adıyaman, Gaziantep, Antakya, Halep kent ve yörelerine kadar ileri hareketlerini sürdürmüşlerdir.²⁷

²⁴ Mateos, *age.*, s.219; İbnü'l Esir, *age.*, C.XI, s.51-52; Sevim, *age.*, s.8.

²⁵ Mateos, *age.*, s.119-122.

²⁶ Sevim, *age.*, s.9; Kaşgarlı, *age.*, s.92.

²⁷ Sevim, *age.*, s.10

Bu vesileyle Selçuklu kuvvetleri özellikle, Malatya, Sivas ve Kayseri illeri ve yörelerinde artık siyasi bir teşekkülden yoksun olarak oturmakta olan Ermeniler ile ilişkilerde bulundular. Esasen Selçuklu fetihleri dolayısıyla Anadolu’da Bizans hâkimiyetinin çöküşünden istifade eden ve Bizans ile araları açık ve gergin bulunan Ermeniler de zaman zaman isyana başlayarak bu çöküşü daha da çabuklaştırıyorlar ve Selçukluları kendileri için adeta bir kurtarıcı olarak karşılıyorlardı. Hatta Ermeni Bogusog ailesinin bütün bireyleri İslamiyet’i kabul edip Alparslan’dan Siverek yörelerine yerleşme izni almışlardı.²⁸

Bizans’ın Ermeni ve Ermeni bölgesi politikasının iflas ettiği için alameti olan Malazgirt Savaşı²⁹ döneminde Bizans, bütün gücün ve kendinden emin olmanın doruk noktasıydı. Bizans

²⁸Selçuklular Anadolu içlerinde Bizans ile mücadele edeceklerdi. Bu şartlar altında Ermeniler bir tercih yapmak durumunda kalmışlardı. Ya Bizans tarafında yer alacaklardı ya da Selçuklular. Ermeniler açısından Selçukluların çeşitli özellikleri vardı. İlk olarak Selçuklular Müslümandı. Ermenilerin algılamasına göre İslamiyet uydurulmuş bir dindi. Hz. Muhammed de bir peygamber değil yeni bir din ortaya atmış bir kişi idi. Haliyle Selçuklular Ermenilerin bakış açısı ile kâfirdi. Aradaki din farklılığından kaynaklanan bakış açısını sadece bütün ortaçağa damga vurmakla kalmamış, XX. yüzyılın ilk yarısına kadar etkisini devam ettirmiştir. Hâl böyle olunca Ermenilerin, Selçukluların Anadolu’ya gelmesine bakışını şekillendiren dinî hassasiyet ortaya çıkmaya başlamıştı. İkinci olarak Selçukluların öncülere 1018 yılında Van Gölü çevresinde gözüktüğünde Ermeniler onları karşılamak üzere bir ordu ile beraber harekete geçmişlerdi. Ancak Selçuklu süvarilerine karşı büyük kısmı piyadelerden oluşan Ermeni kuvvetleri hiçbir varlık gösteremedi. Bu hezimetten sonra uzun bir süre Ermeni tarihçileri Selçukluları kıyamet alameti olarak göstermişti. Onların yaptığı bu tanımlama Selçuklulara karşı herhangi bir direniş göstermemenin toplumsal hafızada oluşturduğu korku ve tedirginliğin yansımasıdır. Selçuklular Anadolu’ya gelmeye başladığında o kadar kalabalık bir nüfusa sahiptir ki onlarla ilk karşılaşan Doğu Anadolu’daki topluluklar büyük endişeye kapılmışlardı. Bu göçün tanıklarından bir Süryani tarihçisinin tarifleriyle dünyanın Türkleri alamayacağını düşünmelerine sebep olacak sayıda Selçuklu nüfusu Anadolu’ya gelmeye başlamıştı. Ermeniler de bu gelişmelerden etkilenerek Türk gücünü durdurabilecek bir gücün yanında yani Bizans’ın yanında yer almayı tercih ettiler. Bizans İmparatorluğu ile birlikte hareket etmelerine rağmen Ermenilerin bu devlete bakışı çok da olumlu değildi. Daha önce ifade edildiği üzere Bizans İmparatorları Ermenilerin prensliklerini ortadan kaldırarak onların bağımsızlığına son vermişti. Yaklaşık çeyrek yüzyılda tamamlanan bu süreç Ermenilerin Bizans’a büyük kin tutmasına sebep olmuştu. Siyasi sebebin yanı sıra dini bakımdan iki taraf arasında önemli problemler mevcuttu. Bizans İmparatorluğu, Gregoryan Kilisesi’ni ortadan kaldırarak Ermenileri İstanbul Kilisesi’ne bağlamaya çalışmaktaydı. 451 tarihinden beri Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan mezhep geriliminde Bizans İmparatorluğu’nun himayesinde Rum - Ortodoks Kiliselerinin üyesi hâline getirmeye çalışmaktaydı. Hıristiyanlık literatüründe bir mezhepten diğerine geçmek adeta din değiştirmek gibi algılandığından bu faaliyetler büyük tepki çekmekteydi. Gürcüler üzerinde nispeten başarılı olsalar da Ermeniler bu politikaya karşı direndi. Sonuçta mezhep değiştirmeyi reddeden binlerce Ermeni’nin katledildiği, binlercesinin de Doğu Anadolu’daki yurtlarından kopararak Balkanlara sürgün edildiğine dair Ermeni kaynaklarında pek çok dramatik olay yazılmıştır. Aradaki bu dinî ve siyasi anlaşmazlıklara rağmen Ermenilerin Bizans’ın yanında yer almasının sebebi onların Selçuklulara göre ehven-i şer olmasıdır. Nihayetinde Bizans Hıristiyan bir devlet olduğu gibi bölgedeki gücü de Selçuklular kadar değildi. Yani bu ittifakın altında Türk düşmanlığı ya da Rum sempatisi değil dönemin konjonktürüne göre yapılan bir tercih yatar. Bu şartlar altında oluşan ittifak 1045 yılından itibaren Selçuklular ile mücadele etmeye başlayacaktır. Ermeniler Selçuklulara karşı Bizans ile işbirliği yapmakla birlikte Doğu Anadolu’daki savunmanın askeri omurgası ve komutası Romalıların elindeydi. Zira bölgedeki Ermeni prenslikleri ortadan kaldırılınca onların orduları da dağıtılmış, hâliyle bölgenin savunması Bizans’ın bölgeye gönderdiği komutanlar, onların kumandasındaki ordular ve destekçileri olan Ermenilerden oluşmaktaydı. 1045’te Gence’de başlayan mücadelede büyük bir zafer kazanan Selçuklular, 1048 Pasinler Savaşı’nda da aynı neticeyi elde edince Ermeniler kaygıya kapıldılar. Bununla birlikte yaptıkları ittifaka sadık kaldılar. Ancak mücadele devam ettikçe gittikçe büyüyen bir sıkıntı ortaya çıktı. Bizans’ın bölgedeki orduları Selçuklulara direniş gösteremeyince Ermeniler tarafından önemli serzenişler başladı. 16 Ağustos 1064 tarihinde Ermenilerin önemli bir dinî ve siyasi merkezi olan Ani şehri Selçuklular’ın eline geçtikten sonra bu ayrışma zirveye çıktı. Ermeni tarihçileri, Bizans askerlerini “Kurdu görünce sürüyü bırakıp kaçan kötü çobanlara” benzeterek Türklerle karşı tek başlarına bırakıldıklarını yazmaya başladılar. Bu ruh hâlinin bir neticesi olarak 1064 tarihinden sonra Selçuklulara karşı ciddi bir direniş göstermediler. (Tellioglu, *age.*, s.13-15).

²⁹ Bizans İmparatorluğu kurulduğu yıllardan beri Ermeniler ile uğraşıyor, onları itaat altına aldıktan sonra kısmi tehçire tabi tutuyordu. İşte bu tehçir neticesi, Ermenilerden ayrılarak Bizans kültür dairesi içerisinde Ermenilik şuurunu kaybeden bu topluluk zamanla Bizans’ın Ortodoks mezhebini kabulleniyorlardı. Bizans’ın istediği ise sadece

İmparatoru, IV. Romanos Diogenes 1068 tarihinde düzenlediği doğu seferinden bir sonuç alamayınca Selçuklu akınları ve ilerlemesini durdurmak maksatlı tekrar 1070 yılında doğuya hareket etmiştir. Bu sırada Sultan Alparslan Fatimiler üzerine sefere çıkmış sonrasında da Doğu Anadolu'ya geçerek Halep'i almıştı. Sultan Mısır'a doğru hareket ettiği sırada imparatorun ilerlemekte olduğu haberini alınca Romanos Diogenes'i karşılamak üzere yönünü değiştirdi. Bu savaştan kısa bir süre sonra Türkler Orta Anadolu'ya hatta Ege sahillerine kadar akınlar gerçekleştirdiler.³⁰

Metaos ise: “Ermeni milleti öksüzlüğün, yalancı hamilerin ve korkak Grek milletinin yüzünden çektiği ızdırapları kim birer birer tasvir edebilecekti. Çünkü Grekler Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşler ve Ermenistan'ın krallık tahtını devirmekle askerlerin ve kumandanların desteği olan suru kendi elleriyle yıkmışlardı. Kaçmayı kendileri için bir zafer ve kahramanlık addeden bu Grekler, kurt köpeğini görünce kaçmaya başlayan kötü çobanlara benzediler. Grekler, Ermeniyeye Kalesini tamamıyla yıkmak işinde büyük gayretle çalışır ve Türkler tekrar tekrar taarruz ettikleri vakit kazanılan zaferleri kendilerine mal ettiler. Onlar utanmaksızın hadım kumandanlar ve haremağası askerlerle Ermeniyeye'yi müdafaaya kalkıştılar. Hâlbuki Müslüman Türkler, bütün şarkın sahipsiz kaldığını görünce kuvvetli ordularla beraber bir sene içinde İstanbul'un kapılarına kadar ilerlediler. Bütün Roma eyaletlerini, liman şehirlerini ve adalarını zapt ettiler. Grek milletini mahpus gibi İstanbul'un içine tıkadılar. Ermeniyeye Greklerin elinden alındıktan sonra Ermeniler, Romalıların bütün fenalıklarından kurtulmuş oldular. Fakat onlar bundan sonra da Ermenilere karşı başka türlü mücadeleler icad ettiler. Onlar bu defa muharebe kahramanlık sahasından nefret ederek Ermeni mezhebinin tetkiki ile uğraştılar ve Allah'ın kilisesinin içinde kargaşalık ve kavgalar çıkardılar. Onlar Türklerle karşı harp etmekten kaçınıyorlar; fakat hakiki Hristiyanları inançlarından döndürmek için büyük gayret sarf ediyorlardı. Onlar bu gayretleri ile bütün Ermeni prens ve kumandanlarını şarktan çıkarıp kendi memleketlerinde ikamet etmeye mecbur ettiler.” diyerek, Bizans politikasının başarısız olmasının sebeplerini izah ediyordu.³¹

kendi mezheplerinin kabul edilmesidir. Orta Anadolu Bölgesi'ne yerleştirdiği Ermenilerin içinden Ortodoks mezhebini seçen Philaretos'u Malatya Valiliğine atayan Bizans, böylece Ermeniler üzerinde hâkimiyet kurabileceğini ve mezheplerinin Ermeniler arasında yayılabileceğini umuyordu. Doğu meselesinde hassasiyet gösteren Romanos Diogenes Philaretos'u Malatya - Antakya savunma hattında görevlendirmiş, daha sonra önce Küropolot, peşinden de Domastik unvanı ile bu hattın komutanı yapmıştır. Fakat Philaretos'un Bizans'a sadık olduğu konusu pek şüphelidir. Zira daha 1068 yılında gerçekleşen bir Türk akını sırasında Philaretos pek gayret göstermeyerek ordusunun büyük bir çoğunluğunun telef olmasına sebep olmuştu. Philaretos aynı tavrı Malazgirt Savaşı'nda da göstererek doğru dürüst savaşmadan savaş meydanından çekilmiştir. Bozguna uğrayan Bizans ordusunda bulunan 800 kadar ücretli Frank askeri ve bu askerlerin komutanı Rainboud, Malatya dolaylarına çekilen Philaretos'a katıldı. Mateos, *age.*, s.147; Smbat, *age.*, s.44; Abu'l Farac, *age.*, s.322; Ravendi, *age.*, C.I, s.116-117.

³⁰ Smbat, *age.*, s.44; Mateos, *age.*, s.140; Abu'l Farac, *age.*, s.322; Ravendi, *age.*, C.I, s.116-117.

³¹ Mateos, *age.*, s.112.

Bizans, Ermeni bölgesini Türk akınlara karşı boşaltıp kendi savunma sistemini uygulamasının acı sonucuna katlanırken Ermeni vekâynamecisi Smbat: “Öksüzlüğün ve kötü Grek milletinin yüzünden Hristiyanların Müslümanlar tarafından maruz kaldıkları akıbeti tarif etmek imkân haricindedir. Grekler fena tabiatlarıyla Ermeni milletini felakete sürüklemişlerdi. Çünkü onlar keklik sürülerini dağıtan atmacalar gibi düşmanlarını kovalayan muzaffer kralları Ermeni memleketinden uzaklaştırmışlardır. Ermeni kahramanlarının yerine vali ve kumandanlar tayin etmişlerdir. Onlar kahramanlık ve harp işleri ile hiç meşgul olmamışlar, onlar cesur bir Ermeni askerini görünce gözlerini çıkarıyorlar, kendileri ise kurtlara karşı koyun sürülerini müdafaa edemeyen köpekler gibi kaçıyorlar ve memleketi yağma ve esir edilmek üzere düşmana terk ediyorlardı.” diyerek, Bizans’ın izlediği politikanın ne kadar yanlış olduğunu acı feryatlarla anlatıyordu.³²

Alparslan’ın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Melikşah zamanında Bagrat’ın ölümü ve Gürcü tahtına II. Giorgi’nin geçmesinden sonra onun yönetim alanında bulunan Gag Kalesi, kendisine karşı ayaklanmıştı. Ayaklanmayı bastıran Ivane, bu kez kaleyi Gence Emiri Fadlun’a sattı. Fakat çok geçmeden Ivane ve oğlu Liparit, tabiiyetlerini bildirmek ve teveccühünü kazanmak amacıyla Sultan Melikşah’ın yanına gittiler. Bu ziyaretten sonra Melikşah ordusuyla, Ivane ve oğlu ile birlikte Gürcistan’a gelerek Samşuvide’yi fethettikten sonra Kantli bölgesindeki bazı kaleleri almış ve pek çok ganimet ele geçirmiştir. Sultan bu bölgeleri emirlerinden Savtekin’e iktâ etmiş o da Erran Bölgesi’ne çok sayıda Türkmen yerleştirmiştir. Savtekin, Gürcü Prensi Giorgi ile giriştiği mücadelelerde pek başarılı olamadı. Gürcüler bölgedeki birçok kaleyi geri aldılar.³³

Bu sırada Bizans sınırındaki Bizans kentinde oturmakta olan eski Ermeni Kralı Gagik, Sultan Melikşah katında, vasal sıfatıyla Ani yönetiminin kendisine verilmesi hususunda girişimlerde bulunmayı denemişse de olumlu bir sonuca ulaşamamıştır. Öte yandan Gürcülerin kazandıkları bu başarı üzerine harekete geçen Selçuklu ordusu Erran ve Şirvan memleketlerini yeniden ele geçirmiştir. Bu askerî hareketler sırasında adı geçen bölgeler direniş dolayısıyla tahribata uğradıktan başka bölge halklarına da ağır vergiler yüklenmişti. Bu sebeple Ani Ermeni Başpiskoposu Barsag bazı prens ve din adamlarından oluşan bir heyet ile birlikte vergileri azaltmak ve Philaretos Brachamios’un çabalarıyla sayıları dörde çıkarılmış olan Ermeni Patrikliğinin durumunu arz etmek üzere İsfahan’a, Sultan Melikşah’a gitti. Sultan huzuruna kabul ettiği Ermeni heyetini çok iyi bir şekilde karşılamış “Ermeni Katolikosluğu’nun tek bir

³² Smbat, *age.*, s.38.

³³ Mateos, *age.*, s.178-179.

makamla temsil edilmesi, bütün kilise, manastır ve ruhanilerin vergi dışı tutulmaları” hususlarda bir buyruk hazırlatıp Barsag’a vermişti.³⁴

Melikşah ile yapılan bu görüşmeden sonra Ermeniler zannettiklerinin aksine Selçukluların Hristiyanlık düşmanı olmadığını anlamışlardır. Bu anlayış değişikliği kısa sürede kendisini göstermiştir. Ermeniler de Selçuklulara karşı oluşmuş ön yargılar ve korkular sona erdiği gibi Müslüman Türklere yönelik tasvirler de değişmeye başlamıştır. Daha önceki Selçuklu hükümdarlarını kan dökücü, Hristiyan düşmanı gibi ifadelerle anan Ermeni tarihçileri yeni bir anlayışla onları tarif etmeye başlamıştır. Melikşah’ın ölümünü kaleme alan Urfalı Mateos, Müverrih Vardon gibi tarihçilerin onun hakkında, hepimizin babası, cihan hükümdarı, Hristiyanlara karşı en şefkatli hükümdar gibi ifadeler kullanması bu değişimin bir göstergesidir.³⁵

Türkiye Selçukluları-Bizans İlişkilerinde Ermeniler

1050 yılına gelindiğinde Kilikya’dan Marmara’ya kadar olan Anadolu topraklarına hâkim durumda olan I. Süleyman Şah, Bizans ile yapılan anlaşmadan sonra yeni kurduğu devletini batıdan gelecek tehlikeye karşı emniyete almış, Ebu’l Kasım’ı İznik’te bırakarak Kilikya’ya yönelmişti. Harekâtının haber alınmasını önlemek için gayet dikkatli davranan Sultan ileri yürüyüşünü büyük bir gizlilik içinde devam ettirdi ve 1082 yılında Kilikya’ya girip Tarsus’u fethetti. Bölgedeki ileri harekâtına devam eden Süleyman Şah devletinin güneye açılan sınır kapıları olan Adana, Anazarba ve Misis’i de fethetti. Bizans’ın X. yüzyılda Abbasilerden almış olduğu bölge, böylece Müslüman Türklerin eline geçmiş oldu. Fetihden sonra Tarsus’a kadı tayin eden Sultan, İznik’e döndü. Ancak I. Süleyman Şah çok geçmeden bölgeye geri

³⁴Ermeniler Malazgirt Zaferi’nden sonra Selçuklu idaresinde yaşamaya başlamışlardır. Bu hadise Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah dönemine denk gelir. O zamana kadar çeşitli gerekçelerle Selçuklulara karşı mücadele eden Ermeniler onların nasıl bir yönetim tarzı sergileyeceğini beklemeye başlamışlardır. Ermenilerin ruhanî liderlerinden Katolikos Barsag’ın Sultan Melikşah ile yaptığı görüşme Ermenilerin Selçuklulara bakışının değişmesi anlamında çok önemlidir. Ermenilerin dinî kurumlarına karşı yapılan bazı olumsuz davranışlar hakkında Selçuklu hükümdarına şikâyetle bulunmak üzere huzura çıkan Katolikos durumu Melikşah’a izah etmiştir. Selçuklu sultanı bu şikâyetleri dinledikten sonra Barsag’a, Hristiyanlara ve onların kurumlarına karşı yapılacak herhangi bir saygısızlığa kesinlikle müsamaha gösterilmeyeceğini ifade etmiştir. Böylece büyük korku duydukları ve Hristiyan düşmanı olarak kabul ettikleri Selçukluların aslında hiç de sandıkları gibi olmadığını anlamış ayrıca Katolikos Barsag da amacına ulaşarak müesseselerini koruma altına almıştır. Ancak görüşmenin özellikle bundan sonraki safhası Ermenilerin Selçuklulara bakışını değiştirecek mahiyettedir. Melikşah, muhatabından bir talep olmamasına rağmen Ermeni ruhanî liderine onların dinlerinin olduğu gibi mezheplerinin de Selçuklular açısından kıymetli olduğunu beyan etmiştir. Bu beyan Ermeniler açısından oldukça önemlidir. Zira daha önceki dönemlerde müttefikleri olan Bizans bağımsız Ermeni kilisesini ortadan kaldırarak onları Rum - Ortodoks kilisesine bağlanmaya yani mezhep değiştirmeye zorlamaktaydı. Hristiyanlarda mezhep değiştirmenin din değiştirme gibi algılandığı göz önünde bulundurulursa Ermenilerin buna direnmesi kadar doğal bir durum yoktu. Nitekim de direndiler. Ancak bu direnen grubun bir kısmı yok edildiği gibi ısrarcı olanların bir kısmı da yurtlarından edilerek Balkanlar’a sürülmüştü. Ermeni kaynakları da bu insanların dramatik hikâyeleri ile doldur. Selçuklu hükümdarının Ermenilere vaatleri din ve mezhep özgürlüğü ile sınırlı kalmamıştır. Melikşah görüşmenin devamında Ermenilerin kilise ve manastırlarını vergiden muaf tutacaklarını da ifade ederek onlara büyük bir ekonomik katkıda bulunmuştur. Böylece Ermenilerin dinî müesseseleri, başkasının desteğine ihtiyaç duymaksızın ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilecek birikime sahip olabilecektir. Mateos, *age.*, s.178-179; Tellioglu, *age.*, s.16-17.

³⁵ Tellioglu, *age.*, s.17.

gelecektir. Nitekim Philaretos'un Urfa'da bulunduğu bir sırada Antakya Şahnesi İsmail, babası Philaretos'un zulmünden bıkan Barsama ile anlaşarak İznik'te bulunan I. Süleyman Şah'ı Antakya'ya davet ettiler. Bunu memnuniyetle karşılayan Sultan, 3000 atlıdan oluşan bir kuvvetle hemen yola koyuldu. Hareketini duyurmamak için sadece geceleri yol alarak on iki günde şehrin surlarına ulaştı.³⁶

I. Süleyman Şah, Şahne İsmail ve Barsama ile kararlaştırılan noktalardan 280 kişiyi surlara çıkardılar. Bunlar şehrin Faris Kapısı'nı gizlice açtıktan sonra dışarıda bekleyen askerler de içeri girdiler. Türk askerlerini karşılarında gören muhafızlar hadise karşısında şaşkına dönmüş, Philaretos'un adamları da kaçarak iç kalede mukavemet hazırlıklarına başlamıştı. Sultan fazla ehemmiyeti olmayan mukavemeti kırdıktan sonra 12 Aralık 1084'te şehri ele geçirdi. İç kalede karşı koymaya devam eden Philaretos'un adamları ise günlerce muhasara altında tutulduklarından aç ve susuz kaldıkları için çok sıkıntı çektiler. Nihayet bunlar da karşı koyamayacaklarını anladıklarından canlarını bağışlaması şartı ile teslim oldular.³⁷

Urfalı Mateos, şehrin Türklerin eline geçmesi ile ilgili olarak "İşte çok nüfuslu Antakya şehri tesmiye edilen korkak ve melun milletin elinden bu suretle alındı. Bunlar kendilerini Roma mezhebinden sayıyorlar ise de iş ve sözleri ile Müslümanlardan farklı değillerdi. Onlar doğru inanca karşı küfrediyorlar, azizlik hayatından nefret ediyorlardı. Ermeni inancına karşı daima zulmediyorlardı. Onlar, sokaklarında oturup dil uzatan ve başkalarının aleyhinde lafazanlık eden hastalıklı ve aciz kadınlara benziyorlardı. Antakyalılar o kadar fena ve Ermenilerden nefret eden insanlardı ki şehirlerde bir yabancıyı tuttıkları vakit onun sakalını kesiyorlar ve kapı dışarı ediyorlardı." demektedir.³⁸

Şehrin fethinden sonra halka karşı gayet iyi davranan Sultan yerli ahalinin malına dokunulmamasını, esirlerin serbest bırakılmasını ve evlere girilmemesini emretti. I. Rükneddin Süleyman Şah'ın afv ve aman ilan edip Türkleri Hristiyanların evlerine girmekten, onların kızlarını nikâhla da olsa almaktan menetmesi, ayrıca şehirlerde ele geçirilen hiçbirinin şehir dışına çıkarılamayacağını, ucuz dahi olsa bu malların şehir içinde satılmasını emretmesi, dönemin harp anlayış ve ahlakına ters düşmekle birlikte Türk - İslam terbiyesine uygun bir hareketti. Ayrıca şehrin meşhur Kawasyana Kilisesi'nin camiye çevrilmesinden sonra Hristiyan

³⁶ Mateos, *age.*, s.162; Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovası'na Bir Bakış*, Kayı Yayınevi, İstanbul 1964, s.127; Georg Ostrogosky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, TTK, Ankara 1999, s.323; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1953, s.81; İbnü'l Esir, *age.*, C.IX, s.128; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.70.

³⁷ Mateos, *age.*, s.161-162; İbnü'l Esir, *age.*, C.IX, s.128.

³⁸ Mateos, *age.*, s.162.

halkın isteği üzerine iki yeni kilise inşasına izin verilmesi, Sultanın gayrimüslim tebaasına karşı gösterdiği hoşgörünün bir ifadesidir.³⁹

Bizans'ın her türlü baskısı ve Philaretos'un⁴⁰ zalimane yönetimiyle çok bunalan Antakya'nın gayrimüslim halkı Türk idaresinin şehirde hakim olmasıyla felaha kavuşuyordu. Antakya'nın I. Süleyman ve müteakiben Maraş, Hani, Göksun, Elbistan ve Urfa'nın Emir Buldaç tarafından fethedilmesinden sonra Philaretos, Anadolu'da "sultan" unvanını kullanan yeni bir devlet kurarak, Büyük Selçuklular'dan bağımsız hareket eden I. Süleyman Şah'a karşı Melikşah'ın yardımını sağlamak ve daha önce kendisine ait olan şehirlerin iadesini temin etmek amacıyla yanına aldığı çok sayıdaki değerli armağanla hareket etti. Ancak bu sırada Melikşah başka bir yoldan Kuzey Suriye'ye hareket ettiğinden onu orada bulamamış fakat El-Cezire'de Sultan'ın katına çıkabilmişti.⁴¹

Daha önce hâkim olduğu yerleri tekrar elde edebilmek için vergi vermeyi ve Sultan adına hutbe okutmayı kabul eden Philaretos'un Müslüman olması üzerine Melikşah, Urfa'yı dirlik olarak ona verdi. Ancak Philaretos'un oğlu Barsama başta olmak üzere şehir halkının girişimleri sonucu bundan vazgeçilerek Maraş'a tayin edildi. Ancak o, çok geçmeden burada öldü ve kurmuş olduğu krallık da sona erdi.⁴²

I. Kılıçarslan - Haçlılar Ve Ermeniler

Türklerin Ermeniler ile ilişkileri Sultan Kılıç Arslan zamanında da çok iyi düzeyde olmuştur. Sultan Kılıç Arslan Dönemi haçlı seferlerinin başladığı dönemdir. Genellikle Orta Çağ'da Hristiyan ve İslam dünyası arasında münasebet kesintiye uğramadan devam etmiştir. Haçlı seferlerinden önce hatta bir dereceye kadar bu seferler esnasında Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında ticari münasebetler devam etmiştir. Müslüman memleketlerinde Hristiyanlar büyük bir hoşgörü içinde Müslümanlar ile beraber yaşamışlar, kendi dinlerinin bütün gereklerini büyük bir hoşgörü içinde serbestçe icra edebilmişlerdi. Çünkü İslam hukukuna

³⁹ Abu'l Farac, *age.*, C.I, s.331; Mateos, *age.*, s.161-162.

⁴⁰ Vaspurakan'daki Varajnovnik'den geldiği tahmin edilen ve bundan dolayı muhtemelen bu bölgede yaşayan Arsruni Ermenilerinden olan Philaretos'un kimliği hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Onun din ve adetçe bir Romalı, baba ve anne tarafından da bir Ermeni olduğunu ve çocukluğunu Hısn-ı Mansur bölgesinde bulunan Zoruri-Gozem Manastırı'nda amcasının yanında geçirdiğini ve daha sonra Mişar'a yerleştiğini Mateos kaydeder. Romanos Diogenes'in, hükümdarlığı zamanında, askeri yeteneklerinden dolayı Domesticus rütbesine yükseltilen, Romanopolis'e Satrap olarak tayin edilen Philaretos, imparatorluğun doğu ordularında görev yapmıştır. Mateos, *age.*, s.147; Anna Comnena, *The Alexiad*, İng. Ter. Elizabeth A.S. Dawas, London 1967, s.153; C.J. Jamley, "Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?", *Revue des Etudes Armeniens*, IX, Paris 1972, s.335; Vartabel Vardan, "Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1262)", *Tarih Semineri Dergisi*, ½, Türkçe ter. Hrant D. Andresyan, İstanbul 1937, s.183.

⁴¹ Mateos, *age.*, s.170-171; Sevim, *age.*, s.22,24-25.

⁴² Abu'l Farac, *age.*, C.I, s.333.

göre cizye vermek şartıyla İslam ülkesinde ehli kitabın kendi inanç sistemine göre yaşayabilme hakkı mevcuttur.⁴³

Selçuklular, Anadolu'ya akınları neticesi yerleşmeye başladıkları dönemlerde Bizans Kiliselerinin ekarte edildiği, Ermeni ve Süryani nüfus kesafetinin yoğun bulunduğu yerlerde bile yeni kiliselerin durumunu korumuş ve güçlenmeleri için yardımlarda bulunmuşlardır. Türkler, akınları neticesi ele geçirdikleri yerlerde bulunan halkın dinini değiştirmek gibi bir meseleyle uğraşmıyorlardı. Hatta Türkler, askerî ihtiyaçlarını temin ettikten sonra artık yeni halkın – ister Müslüman olsun ister Hristiyan olsun - mahallî idarelerini değiştirme düşüncesini de taşıyorlardı. Fakat bölgeye askerî garnizon ve şıhna gönderiyorlardı. Bu tutum ve idare Selçukluları yerli halka sevdirdi. Doğru dürüst mukavemetle karşılaşmadan kısa zamanda Türk orduları İstanbul'un kapılarına dayanmıştı. İzmir sahillerine yerleşen Çaka Bey ise kurduğu donanma ile Rumeli'deki Peçeneklerle irtibata geçerek Bizans'ı tehdit etmeye başlamıştı. Bu iki Türk gücü karşısında telaşa kapılan Bizans İmparatoru Aleksios, Papa Urban'a müracaat ederek Avrupa Hristiyanlarından yardım istedi.⁴⁴

Bu müracaat tek başına etkili olmadı. Filistinli Hristiyan rahipler, sadaka toplamak için sık sık Avrupa devletlerine seyahatler düzenliyorlardı. Soylulardan ve zengin esnaf kesiminden daha fazla para toplayabilmek için: “Türkler bize işkence ediyor. Dinimize hakaret ederek bizleri zorla dinimizden döndürmeye çalışıyorlar.” şeklinde hikâyeleri ağlayarak ve yüksek sesle sokak sokak dolaşarak anlatıyorlardı. Böylece halk nezdinde bir kamuoyu teşekkülüne zemin hazırlanmıştı. Bununla birlikte Orta Çağ dünyasında şehirlere girmek için bir miktar ücret alınırdı. Parasını vermeyen şehre sokulmazdı. Bu gelenek hem Hristiyan ve hem de Müslüman şehirleri için geçerlidir.⁴⁵

Çoğunlukla parasız ve sefil batılı hacılar Müslüman memleketlerine gelirlerdi. Bunlar kente, ücret ödemedi kesinlikle sokulmazlardı. Bu kurala Kudüs şehrinde daha fazla dikkat edilirdi. Frank kontlarından bir zat Kudüs kapısında galeyana gelerek bu uygulamaya direnmek istedi; fakat çıkan kargaşalıkta kontun gözü çıktı. Kont çaresizlik içinde geri döndü. Roma sokaklarında feryat ederek dolaşıp bu durumu halka anlatmaya başladı. Halk galeyana hazır vaziyette idi. Bu hikâyeler papalık makamını da harekete geçirdi. Bütün rahip ve din adamları mesaisini bu konu üzerinde yoğunlaştırarak vaazlar tertip edip Müslümanlara karşı savaş

⁴³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.II, Nesil Yayınları, İstanbul 1981, s.279; Muhammed Faruk en-Nebhar, *İslam Anayasa ve İdare Hukuku Genel Esasları*, Çev. Servet Armağan, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980, s.175-176.

⁴⁴ Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, s.483; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s.179; V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s.42.

⁴⁵ Kaşkarlı, *age.*, s.54; Stevan Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1990, s.88-90; Sevim, *Suriye Filistin Selçukluları Tarihi*, s.180.

vaktinin geldiğini söylüyorlardı. Papa Urban büyük bir kalabalık önünde Haçlı seferleri için resmen faaliyete geçilmesini teklif etti.⁴⁶

Peki Ermenilerin haçlı serflerinin başlamasındaki etkisi neydi? Ermeniler ile Latinlerin ilk siyasi ve dinî ilişkileri I. Haçlı Seferleri öncesinde başlamıştır. XI. yüzyıldan önce Roma kilisesi ile Ermeni kilisesi arasında temasların olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Ancak Ermeni hacıların ve rahiplerin Roma'ya ziyaretlerde bulunduğu ve İslam fetihlerinin artmasıyla doğulu Hristiyanların Roma'ya göç ettikleri bilinmektedir; ama bunu gösteren herhangi bir belge yoktur. İlk resmî ilişkiler Papa VII. Gregory döneminde

⁴⁶ Müslüman dünyası tarafından haç - hilal çatışması olarak genel bir kategoriye oturtularak, Hristiyan dünyasının İslam dünyasına yönelik, gerek silahlı gerek silahsız gizli yöntemler ile gerçekleştirdiği tüm eylemler ve planlar "Haçlı Seferleri" olarak tanımlanmaktadır. Bu hareket, 1096 tarihinde başlayan I. sefer ile 1291 tarihinde Latin Hristiyanlarının doğuda son merkezleri olan Akka'dan çıkartılmalarına kadar süren yaklaşık 200 yıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içerisinde dokuz büyük sefer yapılmış ve bu seferler arasında bazı küçük girişimler de olmuştur. Başlangıçta kutsal toprakları kurtarmak için başlatılan bu hareketin kapsamı daha sonra genişletildi ve diğer Müslüman yerleşimleri ile Hristiyanlık ve Vatikan'ın düşmanları da bu kapsama dâhil edildi. Haçlı seferleri tarihi açısından bilim dünyasının üzerinde durduğu en önemli mesele, bu hareketin meydana çıkış sebepleridir. Bilimsel geleneğe uygun olarak, hareketi doğuran sebeplerin çeşitliliği üzerinde ısrarla durulmasına rağmen, Batı dünyası haçlı hareketinin asıl motifini dinî unsurlara mal etmektedir. Hâlbuki Haçlı seferleri düşüncesinin doğuşunda Ortaçağ Avrupa toplumunu zorlayan unsurlar, aslında siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Batılılarca bu hareketin en önemli unsuru olarak ileri sürülen dinî motif ise sadece itici bir güçtür. Çünkü Haçlı seferleri düşüncesinin ortaya çıkışı sırasında Avrupa'da yıllardan beri süregelen açlık, yoksulluk ve topraksızlık sıkıntılarının doğurduğu kargaşa yanında, ücretli askerlik anlayışı, savaşçı ve kolonizatör bir taşma hareketi de başlamış bulunuyordu. Fulcherius Carnotensis, eserinde bu durumu şu şekilde dile getirmektedir: "Papa Urbanus, (...) Ayrıca Hristiyan dininin, gerek ruhban sınıfı ve gerekse halk olsun, herkes tarafından ayaklar altına alındığının, durmadan birbiri ile tartışan ve savaşan hükümdarlar yüzünden barışın önemsenmediğinin farkındaydı. İnsanların birbirlerinden dünyevi malları çaldığını, insanların adaletsizce esir alınıp, zalimce pis hapisanelerde tutulduklarını, kurtuluşları için büyük fidyeler istediğini ya da kaldıkları bu hapisanelerde açlık, susuzluk ve soğuk olmak üzere üç eziyete uğradıklarını ve gizlice öldürüldüklerini, manastırlar gibi kutsal mekânların ve evlerin yakılarak kül olduğunu, fani ve kutsal şeylerle ve insanların hayatları ile alay edildiğini görüyordu." Papa Clermont da insanların günahlarından uzun uzun bahsetmiş ve sözlerini şöyle özetlemişti: "(...) Eyaletlerimizin bazı kısımlarında düzen bozuldu. Birisi yolculuğa çıkarken emniyeti nedeni ile güçlkle karar veriyor. Gündüzleri haydutlara, geceleri içeride ya da dışarıda olsun zorla kötü niyetli esnaflara ve hırsızlara yakalanmaktan korkuyorsa bunun nedeni belki de sizin adil yönetim ile ilgili zaaflarımızdandır." Papa, bu vesile ile müminlerin tanrı barışını tesis etmelerini istedi ve bu barışı bozanların aforoz edileceğini bildirdi. Haçlı seferlerinin sosyal ve ekonomik sebeplerinin yanında siyasi olarak da bazı sebepleri bulunmaktadır. Haçlı seferlerinin siyasi sebepleri olarak ise şunları söyleyebiliriz: Haçlı seferlerinin siyasi olarak ana hedefi Türk ilerleyişinin önünü kesmektir. Anadolu'da Türk hâkimiyetinin artması ve Avrupa'nın en büyük devleti olan Bizans'ın Türklerin eline geçmesinin her an gerçekleşebileceği ihtimalinin belirmesi ve bunun gerçekleşmesi hâlinde Türklerin Avrupa'nın hakimiyetini ellerine geçirmesi durumu, başta Bizans olmak üzere bütün Avrupa ülkelerinde bir korku yaratmıştır. Bizans İmparatoru Aleksis Komnen, bir yandan Selçuklular ve Peçenekler, öte yandan, Çaka Bey tarafından sıkıştırılınca, 1095 yılında Papa II. Urban'a müracaat ederek, yardım istedi. 1095 yılında Aleksis Komnen, Papa'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Türkler, Anadolu şehirlerini zapt ettiler. Karadeniz, Marmara, Adalar Denizi ve Akdeniz arasındaki beldelere sahip oldular. Şayet boğazlar olmasa idi İstanbul'u da alacaklardı." Kilisenin halkın durumunu düzeltmek için bütün girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Dolayısıyla halkın içinde bulunduğu duruma çare bulamayan kilise, onları uzaklaştırma yolunu tercih etti. İlk doğan çocuğun hakkının korunduğu ortamda küçük oğullar şanslarını başka yerde denemek zorundaydılar. Bu kimseleri sefere sürüklemek daha kolay oldu. Kaşgarlı, *age.*, s.54; Runcıman, *age.*, C.I, s.88-90; Sevim, *Suriye-Filistin Selçuklular Tarihi*, s.180; Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri ve Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.651; Lütfullah Göktepe, "Katolik Kilisesi'nin Ekümenik Konsil Metinlerinde Haçlı Seferleri", *USES*, Diyarbakır 1996, s.83-84; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Dünya Kitapları, İstanbul 2007, s.1, Cecile Morisson, *Haçlılar*, Dost Yayınları, Ankara 2005, s.10; Fulcherius Carnotensis, *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.45-46; İbrahim Ethem Polat, *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, Vadi Yayınları, İstanbul 2007, s.55; Necati Kotan, *Türk ve İslam Âlemine Karşı Haçlı Seferleri*, Kemal Matbaası, Adana 1974, s.22-23; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, Yeditepe yayınları, İstanbul 2008, s.39; Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, C.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s.5; Raşid Ezer, *Türklerle Karşı Haçlı Seferleri*, Kaktüs Yayınları, İstanbul 2002, s.38.

gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce iki kilise arasında ilişkilerin olduğunu gösteren bir belge mevcut değildir. 1080 yılında Ermeni Patrik II. Grigor Vkeyeser Anadolu - Suriye topraklarını ele geçiren Selçuklu Türklerine karşı koymak için askerî yardım amacıyla Papa VII. Gregory'e başvurdu. Çünkü Papa'nın doğu Hristiyanlığını kurtarmak için bir plan hazırladığı haberini almıştı. Aynı yılın Haziran ayında Papa'nın olumlu cevabı bir mektupla Ermeni patriğinin eline ulaştı. Bazı kaynaklar Ermeni patriğin olumlu yanıt alması üzerine 1074 yılında Roma'ya seyahat ettiğini ileri sürmektedir. Papa VII. Gregory ile Ermeni kilisesinin temsilcileri arasında geçen görüşmeler sonrasında Roma ile Ermeniler arasında yeni bir dönem başladı.⁴⁷

1071 Malazgirt yenilgisinden sonra Türklerin durdurulamaz ilerleyişi karşısında Ermeni Patrik II. Grigor, Vkeyeser aktif olarak askerî bir politika izlemeye başladı. Akdeniz Hristiyan dünyası içerisinde Türklere karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalıştı. Hristiyan Kiliselerinin en üst rütbeli din adamlarına mektuplar gönderdi. Filistin, Mısır ve İstanbul'daki Hristiyan kiliselerine kişisel ziyaretlerde bulundu. Bu konuda en önemli teması Latinler ile gerçekleştirdi. II. Grigor Vkeyer, Haçlı seferleri fikrinin babası olarak kabul edilen Papa VII. Gregory'e, John adında Ermeni bir rahip gönderdi. Bu rahip daha önce Latinler ve Ermeniler arasında mevcut olan kardeş birliğini temsil etmek ve Papa'nın Ermenilerin başpiskoposu olduğunu iddia etmekle görevlendirildi. Papa VII. Gregory tarafından karşılanan Rahip John ona doğunun sorunları hakkında bilgi verdi. Papa VII. Gregory ise Rahip John'u Ermeni Kilisesi inanç ve uygulamaları hakkında sorguladı. İki taraf arasındaki görüşmeler olumlu geçti.⁴⁸

Papa VII. Gregory'e doğu Hristiyanlarına yardım etmek batının problemleri ile uğraşmaktan daha sempatik gelmekteydi. Bunun için İmparator IV. Henry'e müracaat ederek Latinlerin menfaati için doğu Hristiyanlarına yardım talebinde bulundu ve 50.000 kişilik bir orduyu Türkleri geri püskürtebilmek için doğuya göndermeyi önerdi. Nitekim yapılacak böyle bir yardımla yeniden Grekler ve Ermeniler ile bir birlik oluşturulabilir, Katolik inanç kendine yayılma sahası bulabilirdi. Ancak bu fikir dönemin şartlarında karşılığını bulamadı. Bu dönemde ortaya atılan Filistin'deki kutsal toprakları geri almak ve doğunun Hristiyanlarına yardım etmek için tüm Latinleri birleştirerek doğuya sefere çıkma fikrini ortaya atan Papa VII. Gregory'nin halefi II. Urbanus I. Haçlı Seferi'ni vaaz edendi.⁴⁹

⁴⁷ Jacob G. Ghazarian, *The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades, The Integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393*, Curzon Press, Richmond 2000, s.81; H.E. John Cowdrey, *Papa Gregory VII 1073-1085*, Clarendon Press Oxford, New York 1998, s.487.

⁴⁸ Ghazarian, *age.*, s.189.

⁴⁹ Charles A. Frazee, *The Christian Church in Cilician Armenia: Its relations with Rome and Constantinople to 1198*, Church History, 45 (2), Cambridge University History, England 1976, s.169; James H. Force, "Armenians and the First Crusade", *Journal of the Medieval History* (17), 1991, s.13-14.

Papa VII. Gregory döneminde iki kilise arasında yapılan görüşmeler Haçlı seferleri sırasında oldukça fayda sağlamıştır. Ermeniler Haçlıları oldukça iyi karşılamıştır. Haçlılar sayesinde Türkleri Anadolu'dan söküp atacaklar, geldikleri yer olan Orta Asya'ya süreceklerdi. İstanbul'dan Kudüs'e kadar uzanan yol boyunca Haçlılar, Ermeniler ile karşılaştılar. Ermeniler, Hristiyan ordusuna yardım edebilmek için birbirleriyle adeta yarışıyorlardı. Oturdukları yöreleri Haçlılara açtıklarından uzun yolculuktan, her türlü maddi manevi sıkıntıdan bitkin düşen Haçlı askerleri yatacak yer, yiyecek - içecek buluyor ve rahatça konaklayabiliyorlardı. Bizans'ın hazırladığı sefer planı gereği Konya Ereğli'den Kayseri'ye dönülecekti. Fakat Haçlılar Bizans'ın işine gelen bu plana itiraz ettiler. Haçlı komutanlarından Tangrat, yolunu Gülek Boğazı'na çevirdi. Boudoun da Tangrat'dan önce davranarak Ermeniler vasıtasıyla kurmayı düşündüğü devleti için Çukurova istikametine yöneldi.⁵⁰

Ermeniler bölgelerindeki kaleleri ihanetlerle Haçlılara teslim ediyorlardı. Haçlıların gelişleri bölgedeki Türk garnizonlarını çekilmeye zorladı. Böylece Haçlılar sahil limanlarını ele geçirerek bölgeye deniz yoluyla ikmal imkânını elde ettiler. Toros Dağları'nda yaşayan Ermeniler, bu sayede sahile inmeye başladılar. Bagrat'ın rehberliği sayesinde Haçlılar Ermeni reisleri ile temasa geçiyor, Malatya ve Urfa emirleri törenlerle bu yeni gelen kurtarıcılarını karşıyorlardı. Urfa Hâkimi Thoros, Boudouin'i oğulluğa kabul etti. Ermeniler daha Haçlı seferlerinin başlamasından 20 yıl evvel bu seferlerin hazırlığından haberdar olmuşlardı. Bu seferleri daha da hızlandırmak ve Ermenileri kurtarmaları için Roma'ya bir piskopos göndermişlerdi. Franklar, Ermenilerin sayesinde Bizans ile yaptığı anlaşmayı ekarte ederek Urfa, Antakya ve Kudüs'te birer kontluk kurdular.⁵¹

Ermeniler dindarane gayelerle İsa'nın mezarını kurtarmak üzere yola çıkmış bulunan Haçlıların doğudaki Hristiyan ahaliyi boyunduruk altına alacaklarını hiç düşünmemişlerdi. Oysa daha birkaç yıl evvel Papa'ya büyük ümitlerle başvurmuşlardı. Hatta haçlı seferleri başlarken haçlı reisleri Ermeni şeflerine mektuplar göndererek kutsal yerlere giderken Ermenilerin de haçlılara yardım etmelerini rica ediyorlardı. Haçlılar hem Bizans'ı hem de büyük fedakârlıklar yapan Ermenileri hayal kırıklığına uğrattılar.⁵²

⁵⁰Haçlıların Anadolu topraklarında belirmeye başlamasıyla onların doğu Hristiyanlarını kurtarmak için geldiğine inandırlar. Bu nedenle bölgede kendini gösteren haçlı varlığı karşısında siyasi geleceklere konusunda büyük bir umuda kapıldılar. Bizanslıların, Haçlılara karşı kuşkulu yaklaşımlarının ve her iki taraf arasında geçmişten gelen husumetin tersine Ermeniler Haçlıların varlığını kendi amaçlarını kolaylaştırıcı bir unsur olarak gördüler. Buna karşılık Ermeniler, uzun zaman Müslümanlar ile birlikte yaşadıkları için Haçlılar onlara daha temkinli bir şekilde yaklaştılar. Mateos, *age.*, s.193; Runciman, *age.*, C.I, s.152; Gortleski, *age.*, s.45; Force, *agm.*, s.189; Ghazarian, *age.*, s.189; Ergin Ayan, "Ermeni Haçlı İşbirlikleri", *Ermeni Araştırmaları*, (26), EAE Yayınları, Ankara 2007, s.49.

⁵¹ Runciman, *age.*, C.I, s.157; Mateos, *age.*, s.195.

⁵² Mateos, *age.*, s.191; Runciman, *age.*, C.I, s.159.

Franklar davetli olarak geldikleri topraklarda Ermeni şeflerini katletmişlerdi. Özellikle Boudouin, Ermeni şeflerini mahvetmişti. Haçlıların Papa II. Urban'a 11 Eylül 1098 tarihinde yazdıkları mektupta: "Heretik Grek, Ermeni ve Süryanileri yok edemedik. Gel bize sen otoritenle bizim kuvvetlerimizi kullanarak hangisi olursa olsun bütün Herezileri kökünden kazıyıp yok et."⁵³

II. Kılıç Arslan zamanında taraflar arasındaki ilişkilerin dostane olduğu görülmektedir. Nitekim Grigor ve Smbat bu durumu: "II. Kılıç Arslan II. Thoros'un samimi bir dostu idi. O, II. Thros ile dostluğunu da takviye etti." şeklindeki sözleriyle teyit etmektedir. Ayrıca II. Kılıç Arslan, II. Thoros'un kardeşi Stefan'ın Selçuklu hâkimiyetindeki Maraş'a saldırması, şehrin Hristiyan halkını katlederek mallarına el koyması ve sağ kalanların evini barkını terk etmesi üzerine duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. Maraş'a gelerek tekrar şehre hâkim olan Selçuklu Sultanı şehirden kaçan Hristiyan halkın tekrar evlerine dönmesini sağlamıştır. Yine II. Kılıç Arslan, Behisni'ye tayin ettiği valinin Hristiyanlara merhametle hareket etmesi hususunda verilen emrin uygulanmadığını, valinin baskısı sonucu Hristiyan halkın şehri terk etmek zorunda kaldığını öğrenince duruma müdahale etmiştir. Bu durum ile ilgili olarak Grigor: "Sultanın müdahalesi ile memleket asayişe kavuştu. Sultan'ın tatlılığı sayesinde halk birbiri arkasına geri gelip evlerine döndü ve boşalmış olan şehir tekrar eski canlılığını kazandı." demektedir.⁵⁴

XII. yüzyıl ortalarında Anadolu'da Ermeni baronlarının Bizans'a karşı direnişler gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Sultan II. Mesud devrinde Kilikya'da önemli zaferler elde etmiş Ermeni Baron II. Thoros, Bazileüs, Manuel Komnenos'un Çukurova'ya gönderdiği orduyu da darmadağın ederek Anazerba, Misis, Adana ve Tarsus'u hâkimiyeti altına almış ve Selçuklu topraklarına da saldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine Sultan Mesud, 1155 tarihinde daha önceleri de Türklere ait olan Kilikya'yı Selçuklu hâkimiyeti altına almak için harekete geçmiştir. Genard Dedeyan 1980'de Paris'te yayınlanan "Sempad'a Atfedilen Kronik"te bu olayı, Papaz Gregor Zeyli'nin dilinden şöyle anlatmıştır: "Çatışmadan önce Sultan, Baron Thoros'a haber yolladı: 'Senin memleketini tahrip etmeye gelmedim. Eğer sen bize tabiiyetini bildirirsen dostumuz ve evladımız olarak yine eski yönetiminde kalırsın.' Bunun üzerine Thoros elçi göndererek Sultana şu cevabı verdi: 'Biz hükümdar olarak sizlere gönül rızasıyla itaat edip tabi oluyoruz. Çünkü siz bizim gelişip yükselmemize hiçbir zaman engel olmadınız ve yurtlarımızı yakıp yıkmadınız.' Sultan bu cevabı alınca Thoros'u rahat bıraktı, onunla bir dostluk anlaşması imzaladı ve ülkesine döndü. Kimseye de kötülük yapmadı."⁵⁵

⁵³ Kaşgarlı, *age.*, s.11.

⁵⁴ Smbat, *age.*, s.57.

⁵⁵ Smbat, *age.*, s.57.

Türkiye Selçuklu Devleti'ne en parlak devrini yaşatan I. Alâeddin Keykubat 1230 tarihinde Celaleddin Harezmsah'a karşı kazandığı zaferden dönerken Kayseri yakınlarında Müslüman âlim ve şeyhler ile Hristiyanlar da papazları ile kendini karşılamaya çıkmıştı. Ermeni kaynağı Genceli Kirogos'un verdiği bilgiye göre Müslümanların tebrikine katılmayan ve geride kalan Hristiyanlar bir tepe üzerine çıkmış, bunları gören Keykubat onların yanına gitmiş ve şehre birlikte girmişlerdir. I. Alâeddin Keykubat'tan sonra Anadolu, İlhanlı hâkimiyetine girmiş ve bundan sonra tahta çıkan Selçuklu sultanları devlet yönetiminde etkilerini kaybetmişlerdir.⁵⁶

Sonuç

Ermeniler; Pers, Makedon, Selekkit, Roma, Part, Sasani, Bizans, Arap ve Türklerin hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Ermenileri Bizans'ın zulüm idaresinden kurtaran ve onlara insanca yaşama hakkını bahşeden, Selçuklu Türkleri olmuştur. Fatih döneminde ise, Ermenilere din ve vicdan hürriyeti en üst düzeyde verilmiş, Ermeni cemaati için dinî ve sosyal faaliyetlerini yönetmek üzere Ermeni Patrikliği kurulmuştur. Tarih boyunca Romalılar, Persler ve Bizanslılar tarafından Anadolu'nun bir yerinden diğerine sürülen, savaflara itilen ve çoğu kez ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Ermeniler, Türklerin Anadolu'ya girişlerinden sonra; Türklüğün adil, insani, hoşgörülü, birleştirici töre ve inancından yararlanmışlardır. Bu ilişkilerin gelişme ve doruğa ulaşma çağı olan XIX. yüzyıl sonlarına kadar süren devir, "Ermenilerin altın çağı" olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin çalışkan, liyakatli, dürüst ve üretken her tebaasına sağladığı imkânlardan gayrimüslimler içinde en çok faydalananlar; Ermeniler olmuştur. Ermeniler, askerlikten, -kısmen de vergiden- muaf tutulurken, ticarete, zanaatta, çiftçilikte ve idari işlerde yükselme fırsatını elde etmişler ve devlete bağlı, milletle kaynaşmış ve anlaşmış olduklarından dolayı "millet-i sadıka" olarak kabul edilmişlerdir. İstanbul Ermeni Patrikliği'nin kuruluşu tarihte eşine zor rastlanır bir olaydır: Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sekiz yıl sonra, 1461'de Batı Anadolu'daki Ermeni piskoposluğunu, çıkardığı bir fermanla İstanbul Patrikliği'ne dönüştürmesi, Fatih'in ve Osmanlı sultanlarının gelecek vizyonu ve diğer dinlere gösterdiği hoşgörünün çok açık bir örneğidir. Tarihte bir dine mensup bir hükümdarın, başka bir dinin üyeleri için ruhani riyaset makamı tesis etmesi, ne Fatih'ten önce ne de sonra görülmüştür. "Yeni bir bin yıla girerken dünyada yaşanan gerginlikleri, özellikle yakın çevremizdeki savaş ortamını göz önünde bulunduracak olursak, 538 yıl önce gerçekleşen bu olayın değerini, dinler ve kültürler arası hoşgörünün önemini, sanıyorum daha iyi kavrayabiliriz." diyen günümüzün Ermeni Patriği II. Mesrob'un sözleri de bu olayın önemini doğrulamaktadır.

⁵⁶ Smbat, *age.*, s.57.

Nitekim Türkçe konuşan, ayinlerini bile Türkçe yapan bu topluluktan devlet kademelerinde önemli görevlere yükselenler, bayındırlık, bahriye, hariciye, maliye, hazine, posta - telgraf, darphane bakanlıkları, müsteşarlıkları yapanlar ve hatta Osmanlı Devleti'nin meseleleri üzerinde Türkçe ve yabancı dillerde eserler yazanlar bile olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemlerde, bazı devletlerin vaatlerine kanan Ermeniler, on binlerce Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan isyan ve katliamlara başlamışlardır ve bin yıl refah içinde yaşadıkları ülkeyi parçalamaya çalışmışlardır.

VII. yüzyıl sonlarından itibaren Anadolu, Bizans hâkimiyetinden çıkarak, önce Emeviler'in, onlardan sonra ise X. yüzyılın sonlarına kadar Abbasilerin elinde kalmıştır. X. yüzyılın sonlarında Anadolu'nun tamamına Bizans yeniden hâkim olmuştur. Bizans İmparatoru II. Vasil, hayatının son yıllarında Kafkaslar'da faaliyet göstermiştir. Ermeni Bağratuni hanedanından I. Gagik'in (990-1020) ölümünden sonra bu bölgede karışıklıklar çıkmıştır. Bu durum Bizans imparatoruna başarılı bir müdahale fırsatı vermiştir. Gürcistan'ın bir kısmı gibi Van bölgesi de Bizans İmparatorluğu'na dâhil olmuş, Ermeni Ani hanedanlığı ise hayati boyunca Gagik'in oğlu ve halefi olan İonnas Smbat'a kalmış, onun ölümünden sonra ise aynı şekilde Bizans İmparatorluğu'na katılmıştır. Bizans İmparatorluğu, Ermenilerin yaşadıkları yerleri kendine katmakla kalmamış, aynı zamanda Ermeni tarihçi Urfalı Mateos'un da belirttiği gibi "Ermeni milletinin kumandanlarını kendi ev ve eyaletlerinden çıkarıp götürmüşlerdir. 1047 - 1048 yılında Selçuklu Veliahdı Hasan, Van Gölü bölgesine akınlara başlamıştır. Azerbaycan Genel Valiliği'ne atanan İbrahim Yinal, Tuğrul Bey'den aldığı buyruk üzerine, Kutalmış ile birlikte harekete geçerek Eylül 1048'de Pasin Ovası'nda Liparit, Aaron ve Katakalon kumandasındaki Bizans Ordusu'nu bozguna uğratmıştır.

Ölen Bizans İmparatoru Konstantin Dukas'ın (Mayıs 1067) yerine geçen karısı ile evlenerek iktidarı ele geçiren Romanos VI. Diogenes, Selçuklulara karşı savaşı derhal ele almış; fakat ordusunun aşırı güçsüzleşmesi nedeniyle büyük bir güçlkle de olsa çoğunluğu yabancı asıllı ücretlilerden (Peçenek, Oğuz, Norman, Frank, Ermeni, Slav, Bulgar, Alman, Hazar, Gürcü) oluşan bir ordu toplamıştır. Bizans İmparatoru Malazgirt'e doğru yola çıkmadan önce, harpten dönünce Ermeni mezhebini ortadan kaldıracağına yemin etmiştir. Bizans imparatorunun ordusu, 26 Ağustos 1071 tarihinde Sultan Alparslan'ın ordusuna saldırmış; fakat bozguna uğramıştır. Bizans imparatorunu esir alan Alparslan, barış imzaladığı Diogenes'i tahta dönmesi için büyük bir törenle İstanbul'a uğurlamıştır. Uzun yıllar Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Ermenilere Bizanslıların nasıl davrandıkları konusunu, o dönemleri yaşayanlardan dinlemiş ve yazmış olan Urfalı Mateos şu şekilde aktarmıştır: "... Onlar (Romalılar) Katogikosu (Haçik'i), mezhebi için türlü işkencelere maruz bırakmışlardır. Duyduğumuza göre onlar, onu ateşle tazip

etmişler; fakat o, alevlerin içinden sağ ve salim çıkıyordu.” “İki yıl sonra (993-994) büyük Roma dükü, büyük bir ordu ile beraber Ermenilere karşı yürüdü, Hıristiyanların üzerine atılıp onları kılıçtan geçirdi ve esaret altına aldı. O, zehirli bir yılan gibi her yere ölüm götürdü ve böylelikle, dinsiz milletlerin yerini tutmuş oldu.”

Türkler, Bizanslılarla birlikte kendilerine karşı savaşan Ermenilere nasıl davranmışlardır? Bizanslıların yaptıkları gibi onları hakir mi görmüşler, zulüm mü yapmışlar, yoksa kilise ve manastırlarını mı yakmışlardır? Ermeniler başta olmak üzere, Selçuklu yönetiminde yaşayan bütün gayrimüslim azınlığa gösterilen hoşgörüyü Urfalı Mateos şu şekilde kaydetmiştir: “539 (27 Şubat 1090 - 26 Şubat 1091) tarihinde Ermeni Katogikosu Barseg, cihangir sultan Melikşah’ın yanına gitti. Katogikos bazı yerlerde Hıristiyanların tazyik edildiğini, Allah’ın kiliseleri ile ruhanilerden vergi istenildiğini ve manastırlarda piskoposların vergi için tazyik edildiğini görüp, İranlıların ve bütün Hıristiyanların âlicenap ve tatlı sultanının huzuruna gidip, bütün bunları ona arz etmeye karar verdi. Sultan, Senyor Barseg’i huzura kabul edip, ona büyük iltifat gösterdi ve onun arzularını yerine getirdi. Sultan, bütün kilise ve manastırları ve ruhanileri vergiden muaf tuttu ve Ermeni Katogikosu’na fermanlar verip onu iltifatla uğurladı.” Bu ifadelerden de açıkça anlaşıldığı gibi Selçuklu Türkleri, Ermenilere ve diğer gayrimüslim halka Bizanslıların göstermediği hoşgörüyü göstermiş ve onların dinlerini ve sosyal yaşantılarını korumalarını sağlamıştır. Bu anlayış, Anadolu Selçukluları döneminde de devam etmiştir.

Kaynaklar

- ABU’L FARAC. (1987). *Abu’l Farac Tarihi*, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara: TTK.
- AKNERLİ, G. (1954). *Moğol Tarihi*, Çev. Hrant D. Andresyan, İstanbul, s.2.
- AKŞİT, O. (1970). *Roma İmparatorluk Tarihi (M.S. 193-395)*, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- AKTOK KAŞGARLI, M. (1990). *Kilikya Tabii Ermeni Baronluğu Tarihi*, Ankara: Köksav Yayınları.
- ANNA, C. (1967). *The Alexiad*, İng. Ter. Elizabeth A.S. Dawas, London, s.153.
- ARİSTAKİS, (1983). *Ermeniyyin Beyne al Bizansthiyyin V’al-Atrak al Salçıkıye*, Tahkikli Yayınlayan: Necip Faiz, İskenderiye.
- AYAN, E. (2007). “Ermeni Haçlı İşbirlikleri”, *Ermeni Araştırmaları*, (26), Ankara: EAE Yayınları, s.49 - 71.
- CANARD, M. (1965). “Arminya”, *Encylapodia of Islam*, C.I, London, s.34-40.
- CARNOTENSİS, F. (2009). *Kutsal Toprakları Kurtarmak Kudüs Seferi*, Çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık
- COWDREY, H. E. J. (1998). *Papa Gregory VII 1073-1085*, New York: Clarendon Press Oxford.
- DABAĞYAN, L. P. (2004). *Türkiye Ermenileri Tarihi*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- DEMİRKENT, I. (2002). “Haçlı Seferleri ve Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.651-668.
- (1996). “Haçlılar”, *DİA*, C.XVI, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, s.525-546.
- (2007). *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul: Dünya Kitapları.
- DEVECİ, Y. (2004). “Bir Başka Açıdan Ermeniler’de Din”, *Ermeni Araştırmaları*, 6, (14-15), Ankara: EAE Yayınları, s.115-130.
- EL FETH B. ALİ BUNDARİ, (1999). *Zubdat Al Nuşra ve Nuhbat Al Usra*, Çev. K. Burslan, Ankara: TTK.
- ENER, K. (1964). *Tarih Boyunca Adana Ovası’na Bir Bakış*, İstanbul: Kayı Yayınevi.
- ERCAN, Y. (2001). “Ermeniler ve Ermeni Sorunu”, *Yeni Türkiye: Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, C. I, S.37, s.36-52.
- ERER, R. (2002). *Türlere Karşı Haçlı Seferleri*, İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- ERSAN, M. (2007). *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Ankara: TTK Yayınları.
- FORCE, J. H. (1991). “Armenians and the First Crusade”, *Journal of the Medieval History* (17), s.13-22.
- FRAZEE, C. A. (1976). The Christian church in Cilician Armenia:Its relations with Rome and Constantinople to 1198, *Church History*, 45 (2), Cambridge University History, England
- GENEL KURMAY BAŞKANLIĞI, (1989). *Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- GHAZARIAN, J. G. (2000). The Armenian Kingdom in Cilicia During the Crusades, The Integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393, Curzon Press, Richmand
- GORDLEVSKİ, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları.
- GÖKTAŞ, L. (1996). “Katolik Kilisesi’nin Ekümenik Konsil Metinlerinde Haçlı Seferleri”, *USES*, Diyarbakır, s.83-95.
- GÖYÜNÇ, N. (2005). *Türkler ve Ermeniler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- HANİGMAN, E. (1969). *Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı*, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- IŞIK, İ. (2000). *Birlikte Olduğumuz Halklar*, İstanbul: Sorun Yayınları.
- İBNÜ’L AZİMİ, (2006). *Azimi Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*, Çev. Ali Sevim, Ankara: TTK.
- İBNÜ’L ESİR, (1987). *El-Kâmil Fi’t Tarih*, Çev. A. Özaydın, C.IX, İstanbul.
- İŞHANYAN, R. (2006). *Başlangıcından II. Yüzyıla Kadar Ermenilerin Tarihi*, Çev. Sarkis Seropyan, İstanbul: Belge Yayınları.
- JAMLEY, C. J. “Philaretos Armenian Bandit or Byzantine General?”
- KAFESOĞLU, İ. (1953). *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARAMAN, H. (1981). *Mukayeseli İslam Hukuku*, C.II, İstanbul: Nesil Yayınları.
- KEROVPYAN, K. (2001). *Ermeni Halkının Doğuşuna Bilimsel Yaklaşım*, Çev. Sarkis Seropyan, İstanbul: Aras Yayınları.

- KOÇAŞ, S. (1990). *Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- KODAMAN, B. (2001). “Ermeni Meselesi Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme”, *Yeni Türkiye Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, C.I, S.37, s.200-212.
- KOTAN, N. (1974). *Türk ve İslam Alemine Karşı Haçlı Seferleri*, Adana: Kemal Matbaası.
- KÖYMEN, M. A. (1972). *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul: MEB Yayınları.
- MORİSSON, C. (2005). *Haçlılar*, Ankara: Dost Yayınları.
- MOSES, K. (1980). *History of Armenians*, Translation: Robert W. Thomson, London.
- MUHAMMED B. ALİ B. SÜLEYMAN B. ER-RAVENDİ, (1960). *Râhat'üs-Sudûr ve Âyet'üs-Sürûr*, Çev. Ahmet Ateş, C.I, Ankara: TTK.
- MUHAMMED FARUK EN-NEBHAR, (1980). *İslam Anayasa ve İdare Hukuku Genel Esasları*, Çev. Servet Armağan, İstanbul: Sönmez Neşriyat.
- ONUR, H. (1999). *Miilet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- OSTROGOSKY, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK.
- POLAT, İ. E. (2007). *Haçlılara Kılıç ve Kalem Çekenler*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- RUNCIMAN, S. (1990). *Haçlı Seferleri Tarihi*, C.I, Çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK.
- RYAN, J. D. (2001). “Armenia Between East and West in the Era of the Crusades”, *Tolerance and Intolerance: Social Conflict in the Age of the Crusades*, Ed. Michael Garvers and James M. Dowell, New York: Syrocuse University Press, s.55-65.
- SARAY, M. (2005). *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- SERTEL, S. (2006). *XII. ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Ermeni İlişkileri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- SEVİM, A. (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara
----- (1983). *Suriye ve Filistin Selçukluları*, Ankara: TTK Yayınları.
- SMBAT, *Smbat Vekayinamesi*, TTK Kütüphanesinde Gayrı Matbu Nüsha.
- ŞEKER, M. (1985). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- TELLİOĞLU, İ. (2015). *Türk-Ermeni İlişkileri ve 1915 Olayları*, Trabzon: Türk Ocakları Yayınları.
- TURAN, O. (1999). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
----- (2010). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
----- (2003). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- URAL, G. (1998). *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- URAS, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları.
- URFALI MATEOS, (1984). *Urfalı Mateos Vekayinamesi*, Çev. H. Andresyan, Ankara: TTK.
- USTA, A. (2008). *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- VARTABEL, V. (1937). “Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1262)”, *Tarih Semineri Dergisi*, ½, Türkçe, ter. Hrant D. Andresyan, İstanbul, s.183.